

BENCZE LÁSZLÓ

A MONARCHIA BALKÁN-POLITIKÁJA BOSZNIA ÉS HERCEGOVINA OKKUPÁCIÓJA ELŐTT

A francia forradalmat és a napóleoni háborúkat követő évtizedekben egyre szembetűnőbbé váltak a Balkán-félszigeten az oszmán birodalom bomlásának jelei: a leigázott keresztény népek függetlenségi törekvései egymást követő fegyveres felkelésekbe csaptak át. A balkáni középkor maradványát, a despotikus oszmán feudalizmust elmaradott gazdasági és társadalmi viszonyok, hihetetlenül mély szociális ellentmondások, valamint a lakosság etnikai, nyelvi, vallási megosztottsága jellemezték. A félszigetet birtokló törökökkel, az elnyomott népek mohamedán uralkodó osztályaival és a hatalmat kiszolgáló fanariótákkal szemben a keresztény tömegek nem rendelkeztek élet- és vagyonbiztonsággal, súlyos adók és kényszermunkával egyenértékű robotkötelezettségek terhelték őket. A terheket súlyosbították a közigazgatási vezetők, a földbirtokosok, az adóbérlők és a megszálló katonaság ismétlődő önkényeskedései és az ellenszégülőkkel szembeni megtorlások. A fejletlen gazdaság ellenére mégis kialakultak és fokozatosan megerősödtek a keresztény árutermelő és kereskedő rétegek, amelyek a 19. században élére álltak a szociális tartalommal telített függetlenségi törekvéseknek, tervbe vették az oszmán uralom fegyveres likvidálását, és a nyelvi rokonságon, területi és történelmi összetartozáson alapuló, önálló nemzeti államok megteremtését.¹

Az oszmán uralommal szembeni harc sikerét azonban korlátozta a balkáni népek közös fellépésének hiánya, amely a félsziget különböző területeinek eltérő ütemű gazdasági fejlődésével, a keresztény vagyonos rétegek közötti egyenlőtlenségekkel, a soknemzetiségű lakosság ellentéteivel, valamint a területi széttagoltságból eredő hátrányokkal magyarázható. A feudális-abszolutisztikus erők ellen küzdők ugyanakkor kihasználhatták az oszmán birodalom felbomlásával összefüggő európai érdekkellentéteket, egymástól elszigetelt harcukhoz nagyhatalmi szövetségest, diplomáciai támogatást, esetenként fegyveres segítséget kaphattak.

A balkáni oszmán uralom gyengülését elsősorban Oroszország akarta hódításra kihasználni, mert nyugati irányú terjeszkedése Lengyelország harmadik felosztása után megtorpant Ausztria és Poroszország határainál. Az orosz külpolitika a napóleoni háborúban szerzett európai befolyásra támaszkodva a stra-

¹ V. I. Lenin: *Idegen lobogó alatt*, Lenin Összes Művei, 26. k. Budapest, 1971. 133. o.; J. A. Piszarev: *Az 1875–1878-as boszniai és hercegovinai felkelés és a Balkán délszláv népeinek felszabadító harca a XIX. században és a XX. század elején*. Az 1977. szeptemberében, Szarajevóban rendezett tudományos ülészenon elhangzott előadás kézírata. 1–3. o.; *Arató Endre*: *A külpolitika hatása a balkáni népek nemzeti felszabadító mozgalmára a XIX. században*. Századok, 1967. 3–4. sz. 505–507. o.

tégiai fekvésű Konstantinápoly és a tengerszorosok megszerzésére törekedett, amelyek birtoklása a keleti kereszténység fölötti teljes befolyást, a Fekete-tenger, a Balkán és Kisázsia egyeduralmát és a levantei kereskedelembe való nagyobb beleszólási jogot jelentette. A szorosokat el lehetett zárni idegen hajók elől, hogy az orosz flotta a saját hadikikötővé, vagy gyakorlótérre változtatott Fekete-tengerről tetszése szerint törhessen ki a Földközi-tengerre. A cári külpolitika ezért a görögkeleti vallás, majd a délszláv népek védelmének jelszavával az Oroszország és a balkáni népek közötti szövetség megszilárdítására törekedett, és titokban, vagy nyíltan támogatta függetlenségi harcukat.²

A Boszporusz és a Dardanellák stratégiai előnyeit nemcsak a Porta élvezte, hanem az Oszmán birodalom hatalmas felvevő piacára behatoló Anglia és Franciaország is. Oroszország balkáni előnyomulása az áthajózást, a piacokat, a Földközi-tenger és a levantei kereskedelem fölötti uralmat veszélyeztette. E két nagyhatalom az orosz törekvések feltartóztatása érdekében támogatta az Oszmán birodalmat, és szembe helyezkedett a balkáni felszabadító mozgalmakkal, ha azok elősegítették az orosz célok megvalósulását. Anglia és Franciaország ugyanakkor olyan előnyös szerződéseket, alacsony vámokat csikart ki a Portától a diplomáciai védelem ellenében, amelyekkel kiszélesíthette gazdasági befolyását, és magas profitot biztosíthatott iparának.³

A nemzeti felszabadító mozgalmak és Oroszország balkáni törekvései különösen érzékenyen érintették Ausztriának, az Oszmán birodalom mellett a térség másik soknemzetiségű hatalmának érdekeit, mert egyaránt fenyegették belső stabilitását, katonai helyzetét, nemzetközi szerepét és a félszigetre irányuló kereskedelmét. Ez a fenyegetés hosszú időre meghatározta az osztrák külpolitika törökbarát irányzatát.

A nagyhatalmaknak az Oszmán birodalom felbomlását elősegítő vagy feltartóztató politikája az önálló nemzeti államok kialakulásának folyamatát hosszan tartó európai problémává, a földrész országainak kül- és belpolitikáját nagyban befolyásoló keleti kérdéssé változtatta. Bonyolította a balkáni viszonyokat, hogy a függetlenségért, a társadalmi haladásért küzdők és a feudális-abszolutisztikus erők közötti harc a félsziget földrajzi fekvése miatt specifikus orosz—osztrák—török hatalmi harc függvénye is volt.⁴ A rendkívül összetett, végső soron csak az első világháború után megoldódó keleti kérdés történetéből e tanulmány csak a Habsburg-birodalom, illetve az Osztrák—Magyar Monarchia balkáni politikájának főbb vonásait érintette, elsősorban azokat, amelyek Bosznia és Hercegovina 1878-as okkupációjával kapcsolatosak.

Ellentétes irányzatok a Balkán-politikában a hetvenes évek közepéig

Ausztria a 19. század első felében a korábbi délkeleti irányú expanzióval, illetve az azt követő passzivitással szemben törökbarát külpolitikát folytatott, mert a balkáni felkelésekben a fennálló európai rend, a legitimitás elvének megsértését látta, egyidejűleg a Portával kialakított jó viszonyal biztosította a szárazföld felől könnyen sebezhető Dalmácia birtokát. A Habsburg birodalom külpolitikai vezetése, C. W. Metternich kancellárral az élen, ezért az oszmán

² Friedrich Engels: Az orosz cárizmus külpolitikája, Karl Marx és Friedrich Engels Művei, 22. k. Budapest, 1970. 15. o.

³ Arató: 1. m. Századok. 506. o.: Friedrich Engel—Janosi: Geschichte auf dem Ballhausplatz. Graz, 1963. 33. o.

⁴ Klaus-Detlev Grothusen: Die Orientalische Frage als Problem der europäischen Geschichte = Die Türken in Europa. Beiträge des Südosteuropa-Arbeitskreises der Deutschen Forschungsgemeinschaft zum IV. Internationalen Südosteuropa-Kongress der Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen. Ankara, 13—18, 8. 1979. Göttingen, 1979. 88. o.

birodalom integritásához, a status quo fenntartásához ragaszkodott. A „Szent Szövetség” fő erejét képviselő Oroszországgal azonban nem élezte ki végsőig a balkáni kérdésben rejlő ellentéteket, mert az Európa más részein kibontakozó forradalmi mozgalmakkal szemben rá volt utalva, a birodalom délszláv területein pedig még nem alakultak ki veszélyesnek ítéltető egységmozgalmak.⁵

A balkáni status quo-hoz való ragaszkodást elsősorban a tábornokok és a balkáni viszonyokat jól ismerő diplomaták ellenezték, akik a nagyhatalmi helyzethez méltó, az orosz törekvéseket ellensúlyozó, rugalmasabb délkeleti politikát láttak szükségesnek.⁶ Kritikájuk felerősödött, amikor a görög felkeléssel szembeni merev osztrák magatartás kudarcot szenvedett, Oroszország pedig előnyös békét kötött Drinápolyban.

Gróf Joseph Radetzky tábornagy 1829-ben készült emlékiratában hibáztatta a külpolitikai vezetést, hogy hosszú időn keresztül a spanyol örökség, a német császári korona megszerzésére fecsérelte el az ország erejét, majd elmulasztotta a kedvező alkalmat, hogy Törökországtól elszakított kis államokkal erősítse meg hatalmi helyzetét. Kifejtette, hogy Oroszországnak nemcsak sikerült betörnie a Balkánra és a Moldva, Havasalföld, Szerbia, valamint a Görögország fölötti befolyást megszereznie, hanem megteremtette egy új államszövetség alapjait is, amely Törökországon kívül a Habsburg-birodalom ellen is irányul.⁷ Az orosz befolyással szembeni aktívabb külpolitikát szorgalmazta János főherceg is, aki a Balkánon tett utazása után javasolta, hogy a bomlásra ítélt oszmán birodalom helyét Ausztria foglalja el, részben tőle függő államok — Moldva, Havasalföld, Szerbia és Bulgária — létrehozásával, részben a félsziget nyugati részének, Boszniának, Hercegovinának és Észak-Albániának megszerzésével. A főherceg a Balkán déli részét Görögországnak szánta, Isztambul pedig szabad városként képzelte el.⁸

Status quo ellenes nézeteket hangoztattak a horvát határőrvidékről származó, vagy ott szolgáló tábornokok is, de pusztán védelmi szempontok miatt. Az Una alsó szakaszától északnyugatra mohamedánoktól sűrűn lakott terület húzódott az ún. száraz határig, ahonnan fegyveres csoportok törtek be rendszeresen Horvátországba, felgyújtották a falvakat, elhajtották az állatokat. A tábornokok a folyóig terjedő rész elfoglalását követelték, hogy a természetes határ segítségével vessenek gátat a támadásoknak.

A status quo ellenfeleinek érvelése hatástalan maradt. Metternich délkeleti politikájában továbbra is az oszmán birodalom integritásának védelme érvényesült, a betörések meggátolására pedig csak annyi történt, hogy az udvari haditanács időnként csapatokat küldött Boszniába megtorló hadműveletek végrehajtására.⁹

Oroszország a nagyhatalmak ellenállása miatt a harmincas és a negyvenes években átmenetileg szüneteltette a balkáni expanzió erőltetését, s figyelmét el-

5 *Diószegi István*: Az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikája 1871—1877. Doktori értekezés. Budapest, 1977. 133. o.; *Arató*: i. m. Századok, 506. o.; *Alexander Novotny*: Quellen und Studien zur Geschichte des Berliner Kongresses. I. Österreich, die Türkei und das Balkanproblem im Jahre des Berliner Kongresses 1878. Graz-Köln, 1957. 15—16. o.

6 Például gróf Anton Prokesch von Osten, gróf Karl Ludwig Fickelmont és Ottenfels internuncius, *Adolf Beer*: Die orientalische Politik Österreichs seit 1774. Prag-Leipzig, 1883. 383—384. o.

7 *Beer*: i. m. 385—386. o. Metternich kísérletet tett egy oroszellenes szövetség megalakítására, de I. Miklós cár ügyes politikája, valamint a filhellén mozgalomnak a közvéleményre gyakorolt hatása miatt London, Párizs és Berlin elutasította a szövetséget. *Engels*: i. m. 27—29. o.; *Carl Ritter von Sax*: Geschichte des Machtverfalls der Türkei. Wien, 1908. 230. o.

8 Maximilian Freiherr von Lerchenfeld írásai alapján közölte *Heinrich Ritter von Srbik*: Metternich. Der Staatsmann und der Mensch. München, 1925. II. k. 677. o. Vö.: *Novotny*: i. m. 16. o.

9 *Theodor von Sosnosky*: Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866. Stuttgart und Berlin, 1913. I. k. 132. o. A török betörések 1845-ig rendszeresen megismétlődtek. A megtorló hadjáratok során az osztrák csapatok számos súlyos ütközetet vívtak (pl. 1835 első felében öt alkalommal) és felégették a határmenti bosnyák falvak jelentős részét. *Sosnosky*: i. m. I. k. 131—133. o.

sősorban a Kaukázus megszerzésére összpontosította. 1848-ban azonban, amikor az európai forradalmi hullám visszhangjaként nagyarányú népmozgalmak robbantak ki Moldvában és a Havasalföldön, az orosz cár a forradalom leverése ürügyén bevonult a fejedelemségekbe, hogy megszilárdítsa befolyását.¹⁰ Ausztria kényszerhelyzetben volt, nem emelhetett kifogást, mert erőit lekötötte az ellenforradalom konszolidációja, a magyar és olasz nemzeti mozgalom újrélédeése elleni harc, valamint a Német Szövetségben betöltött vezető szerep biztosítása. A cár elérkezettnek látta az időt a Balkán térképének átrajzolásához. Bízott Ausztria segítségével, hiszen 1849-ben megmentette az összeomlástól a magyarországi intervencióval, 1850-ben pedig megakadályozta, hogy Poroszország szétszakítsa a Német Szövetséget.¹¹ I. Miklós vizontszolgálatra tartott igényt Konstantinápoly megszerzéséhez, amelynek előfeltételeként önálló államokat akart létrehozni a katonai erővel felosztott oszmán birodalom helyén. Ausztriának kellett volna kivernie a török csapatokat Boszniából és Hercegovinából.¹²

A Habsburg-birodalom külpolitikáját befolyásoló csoportokat megosztotta a Balkánon kibontakozó válság megoldásának kényszere. Az osztrák tábornokok, élükön Radetzky, Jellačić, Windisch-Graetz, valamint az arisztokrácia jelentős része támogatták az orosz törekvéseket, de osztozni akartak a hódításon.¹³ Radetzky 1852 májusában emlékiratban fejtette ki nézeteit a birodalom katonapolitikai helyzetéről. Az volt a véleménye, hogy Ausztriának az európai hatalmak többségével fegyveres összeütközéseket feltételező érdekellentétei vannak. Földrajzi helyzete miatt pedig nem vonhatja ki magát e hatalmak egymás közti konfliktusaiból sem. Anglia az indiai kereskedelmet fenyegető Oroszország szövetségesének tartja Ausztriát. Franciaország a Rajnáig akarja előretolni határait, továbbá magának akarja megszerezni az Itália feletti uralmat, így az összeütközés lehetősége mindkét helyen adott. Elemezte a Habsburg-birodalomnak az Appennini-félszigeten betöltött szerepét is, és kimondta: a kis államok vezetőinek többsége osztrákelenes, akárcsak lakosságuk. Ahol pedig az osztrák fegyverek és az uralkodóknak juttatott osztrák pénz biztosítja a hűséget, ott a lakosság forradalomra kész. A birodalom itáliai jelenléte tehát semmi előnyt nem jelent. Poroszország szupremáciára törekszik a német területen, amelynek Ausztria az akadály, ugyanakkor a Német Szövetség csak formálisan létezik. Radetzky levonta azt a következtetést, hogy Ausztria a drinápolyi béke után a másodrendű országok sorába süllyedt, és csak Oroszországnak köszönheti, hogy 1849-ben újra európai hatalommá változott. Ennek az az ára, hogy az orosz politikához van kötve, csak vele egyetértésben cselekedhet. Rövidesen bekövetkezik egy Lengyelország felosztásához hasonló Balkán-felosztás. Szerbia, a Havasalföld és Moldva már orosz védelmet élvez. Várható, hogy Bulgária, Albánia, Macedónia is függetlenné válik. Utána a Balkán nyugati fele szakad el Törökországtól. Radetzky veszélyesnek tartotta a nemzeti mozgalmak balkáni térhódítását, javasolta, hogy az uralkodó fogadja el az orosz ajánlatot, de Dél-Magyarország, a dalmát partvidék és az itáliai birtokok védelme, a nemzeti mozgalmak feltartóztatása érdekében foglalja el a félszigetnek a Morava folyótól nyugatra eső részét, Boszniával és Hercegovinával együtt. Csak egy dél-

¹⁰ Oroszország az 1849 májusában megkötött Balta Liman-i egyezményben kicsikarta a Por-tától azt a jogot, hogy hét éven keresztül beleszólhasson a fejedelemségek belügyeibe. *Sosnosky*: i. m. I. k. 59. o.

¹¹ Poroszország orosz nyomásra adta fel az Ausztriával szembeni, kisméretű alkotmányos szövetségi állam tervét. *Tokody Gyula—Niederhauser Emil*: Németország története. Budapest, 1972. 182—183. o.

¹² *Gonda Imre—Niederhauser Emil*: A Habsburgok. Egy európai jelenség. Budapest, 1977. 206. o.; *Dr. August Fournier*: Wie wir zu Bosnien kamen. Wien, 1909. 8. o.; *Beer*: i. m. 431—433. o.

¹³ *Gonda—Niederhauser*: i. m. 206. o.; *Sosnosky*: i. m. 64. o.

keleti irányú terjeszkedés erősítene meg a birodalom katonapolitikai helyzetét. Ellenkező esetben egy, az 1848-as eseményeknél súlyosabb megrázkódtatás fog bekövetkezni — vonta le a következtetést a tábornagy.¹⁴

A balkáni kérdés megoldásának másik, a katonai vezetés és az oroszbarát arisztokrácia álláspontjával szembeni alternatíváját a konzervatív politikusok oroszellenes csoportja képviselte. Vezetőik, gróf Ferdinand Buol-Schauenstein külügyminiszter, báró Alexander Hübner párizsi osztrák követ, és Alexander Bach belügyminiszter azt a véleményt hangoztatták, hogy a balkáni hódítás érdekében meg kell szabadulni a riválistól, szövetséget kell kötni Franciaországgal a félsziget megszerzésére törő Oroszországgal szemben. Szerintük a francia szövetség az itáliai birtokok megtartását is elősegíti, mert megakadályozza, hogy az olasz nemzeti mozgalom, illetve az emigráns magyar és lengyel forradalmárok Franciaország támogatásával fellépjenek a Habsburg-hatalom ellen.¹⁵ A fiatal Ferenc Józsefnek kellett a végső szót kimondania. Az uralkodó azonban nem tudott határozottan az egyik irányvonal mellett sem kiállni. A tábornokoknak az orosz együttműködést szorgalmazó álláspontját alátámasztotta a Bécs és Konstantinápoly közötti feszült viszony. A Porta az erélyes követelések ellenére sem szolgáltatta ki a területére menekült magyar és lengyel forradalmárokat, sőt, a szolgálatába állt személyek közül többet a határ menti körzetekben alkalmazott.¹⁶ Az orosz törekvésekkel egybevágó, Törökország elleni fegyveres fellépésre 1853 elején nyílt lehetőség. Montenegró lakossága népgyűlésen kiáltotta ki a görögkeleti egyházfőt világi vezetővé a Portától való függetlenség újabb jeleként. A török kormány ürügyet keresett a háborúra, és két határ menti erődjének megtámadása miatt sereget küldött Montenegró ellen. Ferenc József válaszul részleges mozgósítást rendelt el, és csapatokat vonultatott fel Dalmáciában, ill. Horvátországban. A Porta azonban nem volt felkészülve a Monarchia elleni háborúra, teljesítette az osztrák követeléseket, és leállította a Montenegró elleni hadműveletet.¹⁷

Az uralkodó ezután az oroszbarát csoport álláspontjával szemben a Boul-Bach-féle elgondoláshoz közeledett. Az orosz orientációtól való távolodást az idézte elő, hogy Oroszország megszállta a román fejedelemségeket, a küszöbön álló háborúban a nyugati hatalmak Törökországot támogatták, és várható volt, hogy Ausztria kevesebbet kap orosz győzelem esetén a balkáni osztozkodáskor, mint amennyit Franciaország ellenében Itáliában elveszithet. A nyugati hatal-

14 Kriegsarchiv (a továbbiakban — KA) Militär-Kanzlei (a továbbiakban — MK) 7132 ex 1852. „Man wird wider Willen auf die Vermuthung gebracht, dass die Hülfe Russlands gegen Ungarns Rebellen ein für Russland erwunschene Gelegenheit war und dass früher oder später der Zeitpunkt eintreten könne, wo Österreichs Hülfe für Russland gegen England und Frankreich — eine für Österreichs Erhebung gegen den Orient schickliche Gelegenheit zur Verbesserung der Lage Österreichs darbethein könnte.

Allein man muss hierauf vorbereitet sein. Das anruhende Memoire vom Jahre 1829 bei dem Friedensschluss von Adrianopel zeigt wie es nun nur von dem Willen Russlands abhängt, die ihm für seinen Handel noch bedürftigen Eroberungen in Orient zu machen... Die drei uns zunächst liegenden Provinzen Serbien, Moldau und Wallachei sind als dem türkischen Reiche entrissene, nur unter dem Schutze Russlands bestehende Provinzen zu betrachten; — was fehlt noch zur Losreissung Bosniens vom türkischen Joche und zur Anschliessung an diesen? — Bleiben wir auch dabei ruhige Zuseher, so kommt die Reihe an Cataro und Dalmatien... Albanien, Bulgarien, Macedonien werden über kurz oder lang die Abreissung von der Türkei bewirken. Unsere Aufgabe muss es sonach sein, wenigstens durch Bosnien und der Herzegowina im gemeinsamen Einvernehmen mit Russland uns einen Damm gegen das weitere Eingreifen für Dalmatien zu verschaffen...“ Uo.

15 Gonda-Niederhauser: i. m. 206. o.; Sosnosky: i. m. I. k. 64. o.

16 Beer: i. m. 435. o.

17 Beer: i. m. 434. o.; Sax: i. m. 322—324. o. Boszniában végrehajtandó hadműveletekre alsó-zopori Nagy László vezérőrnagy tervet készített, amely szerint az osztrák csapatoknak a Lim folyó vonaláig kell előrenyomulniuk, hogy biztosítsák az együttműködést Montenegróval. KA Kriegsschule Faszikel 59 ex 1853. „Operationsplan gegen Bosnien“. A vezérkar utasítására Mayerhoffer vezérőrnagy kiegészítő tanulmányt készített „Militärische Bemerkungen in Serbien und Bosnien“ címmel az 1846-ban végrehajtott felderítő útja leírásához, KA Memoires. 11/283. ex 1853. Sosnosky Ausztria törökellenes fellépését Oroszországnak tett gesztusként értékeli. Sosnosky: i. m. I. k. 63. o.

mak is színvallásra kényszerítették Ferenc Józsefet. Az osztrák külpolitika két csoportjának véleménye megegyezett abban, hogy az orosz csapatok helyett az osztrákoknak kell megszállniuk a Havasalföldet és Moldvát, így ütköző zóna jön létre Törökország és Oroszország között, és távol lehet tartani Angliát és Franciaországot a Balkántól.¹⁸ Két hadsereg vonult fel Galiciában és Erdélyben, amelyek a román fejedelemségek kiűritésére kényszerítették az orosz csapatokat, majd megszállták az elhagyott területeket. Az orosz—osztrák viszony teljes megromlása azonban csak ezután következett be. A nyugati hatalmak és Hübner báró sürgetésére az uralkodó mozgósította egész haderejét, ezzel megakadályozta, hogy I. Miklós cár Dél-Oroszországban felvonult hadseregét a Krímfélszigeten partra szállt nyugati és török erőkkel szemben bevesse. Ferenc József egy hónap múlva leállította a mozgósítást, mert a katonai kiadások megrendítették a birodalom anyagi teherbíró képességét, ezzel azonban Ausztria elvesztette a nyugati hatalmak bizalmát is. A krími háborút követő párizsi békeszerződés megfosztotta a Habsburg-birodalmat a balkáni befolyástól, megtiltotta a román fejedelemségek megszállását, ugyanakkor szavatolta Törökország területi sérthetlenségét, biztosította a balkáni nemzetek feletti uralmát. Oroszország elvesztette a drinápolyi békével megszerzett kiváltságait.¹⁹

A párizsi szerződést követő tíz esztendőben Ausztria politikai és katonai vezetését teljesen igénybe vették az Itáliában és a német területen bekövetkező, a Monarcha számára hátrányos változások, valamint a kiegyezéshez vezető belpolitikai harcok. A délkeleti irányú terjeszkedés gondolata elsősorban a katonai vezetésben élt tovább. Radetzky 1856 augusztusában újra felvetette Bosznia, Hercegovina és Belgrád birtokba vételének szükségességét, de az orosz orientáció helyett ezúttal a Poroszországgal és a Német Szövetséggel való együttműködést szorgalmazta. Az osztrák keleti politikát azonban továbbra is a status quo fenntartása jellemezte, és a Porta számíthatott Bécs támogatására, ha integritását, az elnyomott népek feletti hatalmát veszély fenyegette.²⁰ A balkáni expanzióra való készülődés azonban nyomon követhető. A hadügyminisztérium megbízásából vezérkari tiszték és földrajztudósok utazták be, írták le azokat a területeket, amelyek után a katonai vezetés a leginkább érdeklődött: Boszniát és Hercegovinát.

A balkán félsziget nyugati része a XIX. század közepéig földrajzilag csaknem teljesen ismeretlen volt. A középkori feudális viszonyokat fenntartó török uralom nem fordított gondot megbízható térképek készítésére. Az európai politikai, gazdasági életben felmerülő szükségleteket útleírások, a Törökországban szolgáló diplomaták jelentései és néhány tudományos alaposággal készült munka elégitette ki.²¹ J. F. Sestak, J. von Scherb,²² Gustav Thoemmel,²³ Johann Roskiewicz,²⁴ Heinrich Sterneck²⁵ voltak az elsők, akik országleírásaikkal megbíz-

18 *Gonda—Niederhauser*: i. m. 206—207. o.; *Sosnosky*: i. m. I. k. 64—65. o.; *Beer*: i. m. 460—466. o. Radetzky azt javasolta, hogy Ausztria foglalja el a kereskedelem számára létfontosságú Duna vonalán Belgrádot, Orsovát, Vidint és más erődöket. *Beer*: i. m. 517. o.

19 *Gonda—Niederhauser*: i. m. 207—208. o.; *Sosnosky*: i. m. I. k. 65—67. o.; *Beer*: i. m. 561—562. o.

20 *Sosnosky*: i. m. I. k. 67. o.; *Beer*: i. m. 578—579. o.; Radetzky emlékiratát közli Sosnosky, könyve függelékében I. m. I. k. 289—291. o.

21 *Strausz Rudolf*: Bosznia és Hercegovina politikai, közgazdasági és földrajzi leírása. Budapest, 1883. 1—4. o. Strausz kiemeli Ami Boué bécsi földrajztudós és etnográfus munkásságát. I. m. 4. o.

22 *J. F. Sestak, J. von Scherb*: Militärische, Beschreibung des Paschaliks Herzegovina und des Fürstentums Crnagora. Wien, 1867. Sestak 1862-ben százados volt.

23 *Gustav Thoemmel*: Beschreibung des Vilajet Bosnien nebst türkisch Croatien, der Herzegovina und Rascien. Wien, 1867. Thoemmel 1867-ben százados volt.

24 *Johann Roskiewicz*: Studien über Bosnien und die Herzegovina. Leipzig und Wien, 1868. Roskiewicz 1868-ban őrnagy volt.

25 *Heinrich Sterneck*: Geographische Verhältnisse, Communicationen und das Reisen in Bosnien, der Herzegovina und Nord-Montenegro. Wien, 1877.: Sterneck 1871—73 között dolgozott a Balkánon, de tapasztalatai, megfigyelései egy részét a Hadügyminisztérium évekig nem engedte nyilvánosságra hozni. I. m. 7. és 9. o.

ható képet adtak Boszniáról és Hercegovináról. Őket földmérő katonák követték, akik a török vasútépítkezések tervezésében vállaltak munkát.²⁶ Később a török kormány engedélyezte, hogy az osztrák vezérkarhoz, ill. a katonai földrajzi intézethez tartozó tisztek nyíltan beutazzanak, és a tartomány területének térképi meghatározásához háromszögelést és magassági méréseket végezzenek. 1876-ra készült el a hadműveletek irányítására alkalmas, Közép-Európának Boszniára és Hercegovinára vonatkozó, 12 lapból álló térképe.²⁷

Ausztria az 1859-ben és 1866-ban elszenvedett vereségének hatására kiszorult Itáliából és Németországból, kénytelen-kelletlen tudomásul vette a Német Szövetség felszámolását, és azt, hogy az egységes német állam nem osztrák vezetés alatt fog létrejönni. Ferenc József és az udvarhoz közel álló körök azonban nehezen törődtek bele a nagyhatalmi helyzet megrendülésébe, abba, hogy a német császári koronát egy Hohenzollern tegye a fejére. A poroszellenes törekvések mögött felsorakoztak a német—osztrák burzsoázia és a szláv lakosság vezetői. Friedrich Ferdinand Beust, a Monarchia külügyminisztere, majd kancellárja az udvari körök revanspolitikáját képviselte, és úgy vélte, hogy a poroszellenes Franciaország segítségével Ausztria újra ki fogja harcolni korábbi német befolyását. A külügyminiszter ragaszkodott a turkofil politikához, a balkáni kérdésben mégis hajlandó lett volna közeledni a félsziget felosztásában érdekelt Oroszországhoz, de a porosz—orosz viszony megmerevítése érdekében. A párizsi szerződés revíziójára tett javaslata azonban Pétervárott hűvös fogadtatásban részesült, mert a cári diplomácia egy francia—porosz háború eredményétől várta az Oroszországra vonatkozó szigorú párizsi békefeltételek feloldását. Anglia pedig, amely nélkül el sem lehetett képzelni a balkáni erőviszonyok megváltoztatását, a hatvanas években egyértelműen törökbarát politikát folytatott.²⁸

Az osztrák katonai vezetés, Beusttal ellentétben, fontosnak tartotta a balkáni hódítást. Albrecht főherceg, a közös hadsereg gyalogsági felügyelője és legnagyobb befolyású tábornoka, 1867. február 2-án foglalkozott egy porosz—francia háború lehetőségével, s a Monarchiára várható következményeivel. Kifejtette, hogy a gyenge francia hadsereg részére egyedül az osztrák hadsereg nyújthat szövetségesként támogatást. A hadbalépés azonban Oroszország és a dunai fejedelemségek koalícióját idézné elő a Monarchiával szemben, és ez súlyosan károsítaná Ausztria életbevágóan fontos keleti érdekeit.²⁹ Wilhelm von Tegetthoff tengernagy 1868 szeptemberében az osztrák flotta megerősítését sürgette egy beszédében. Hangsúlyozta, hogy a hosszú és erősen tagolt Dalmácia védelme igen nehéz egy tenger felőli támadással szemben, mert nincs hátszárnya, nincs megfelelő úthálózata, a parti erődítmények pedig csak kisebb erejű rajtaütés elhárítására képesek. További erődíjtés helyett a flotta fejlesztését szorgalmazta, amelynek fontos szerepet szánt a keleti kérdés végső megoldásában.³⁰ Gróf Franz Folliot de Crenneville tábornagy, az uralkodó első segédtisztje, támogatta a balkáni viszonyok szakértőjének számító Thoemmel százados 1867. április 28-i felterjesztését, amelyben a félsziget érdekszférákra való felosztásához kívánt segítséget nyújtani. Thoemmel javasolta, hogy Oroszország és a Mo-

26 A török kormány csak az építendő vonalakon engedte meg a földmérést. A tisztek az ország többi részét utazásaik során titokban lerajzolták, a távoli kiemelkedő pontokat távcsővel figyelték meg, és az összegyűjtött anyagot térképre vezették. *Conrad von Hötendorf: Mein Anfang*. Berlin, 1925. 13—14. o.

27 *Strausz: i. m. 3. o.* A térképek méretaránya: 1:300 000.

28 *Diószegi István: Az Osztrák—Magyar Monarchia külpolitikája. Hazánk és Európa*. Budapest, 1970. 244. o.; (A továbbiakban — *Diószegi: Hazánk és Európa.*) *Diószegi: A Monarchia külpolitikája, i. m. 11. o. és Beer: i. m. 596—599. o.*

29 „Wenn Osterreich vorzeitig lasschlägt, hat es die Kosten zu bezahlen, die Schädigung seiner vitalsten Interessen im Orient und den Verlust ganzer Provinzen zu erwarten”... *Eduard Heller: Nachlass. KA B/678. Nr. 1. II. Buch I/4. De Zeit des deutsch-französischen Krieges 1870 bis 1871. 29. o.* Az Albrecht életrajz kézírata.

30 Aus Tegetthoffs Nachlass. Herausgegeben von Adolf Beer. Wien, 1882. 75—77. o.

narchia közötti határ Vidintől az Égei-tengerbe ömlő Karasu torkolatáig húzódjon.³¹ Thoemmel 1869-ben újabb felterjesztést nyújtott be, ezúttal a Monarchia és Montenegro közös, Törökország elleni háborújának lehetőségeit elemezte, és a fejedelemségnek nyújtandó területi kompenzáció határaitra tett javaslatot.³² Friedrich R. von Beck ezredes, Ferenc József katonai kabinetirodájának vezetője, 1869-ben emlékiratban figyelmeztette uralkodóját a Dalmáciát fenyegető veszélyre, amely egy törökellenes szerb és montenegrói hadjárat nyomán lépne fel. Kifejtette, hogy a két fejedelemség Bosznia és Hercegovina megszerzése után a partvidék birtokába juthatna s ezért Bosznia megszállását javasolta.³³

A katonai vezetés a külpolitika irányítójához hasonlóan az udvari körök poroszellenes külpolitikáját képviselte, csak a balkáni hódításról való lemondást ellenezte. Gróf Andrassy Gyula, magyar miniszterelnök, a magyar uralkodó osztályok érdekei védelmében azonban elutasította a revans gondolatát, mert tartott Ausztria túlzott megerősödésétől. Az volt a véleménye, hogy francia győzelem esetén Ausztria ismét megerősítheti pozícióit a német államokban, ezáltal túlsúlyhoz jut a dualizmus rendszerén belül, s hatásaként Magyarország lesúlylyed a külön jogokkal felruházott osztrák tartományok szintjére. A miniszterelnök a legnagyobb veszélynek az orosz támogatást élvező pánszlávizmust tekintette, amelynek elhárítására fel akarta használni a balkáni kérdés megoldását is. Elképzelhetőnek tartotta, hogy a Monarchia Törökországgal és Szerbiával köt szövetséget Oroszországgal szemben. A balkáni nemzeti mozgalmakkal nem rokonszenvezett, de hajlandó lett volna hozzájárulni, hogy a felbomló Törökország helyén új államok jöjjenek létre, amelyek szemben állnak Oroszországgal. Átengedte volna Boszniát és Hercegovinát Szerbiának, hogy lekötöztesse kormányát a Monarchia mellett.³⁴

A poroszellenes osztrák külpolitika 1870 őszén kudarcot vallott. Franciaország veresége nyilvánvalóvá vált. Oroszország önhatalmúlag érvénytelenítette a párizsi szerződést, amely korlátozta szuverenitását a Fekete-tenger térségében. Beust Anglia segítségét kérte az orosz lépés ellen, de zárt ajtókra talált. A Monarchia így keleten is ellenséggel került szembe. 1871 tavaszán a német császárság kikiáltása, majd a párizsi szerződés felmondásának nemzetközi szentesítése betetőzte a diplomáciai vereséget. Beust emlékiratban figyelmeztette Ferenc Józsefet: vége a német hegemoniára törő revans-politikanak. Az egyetlen út, amelyet az uralkodó a Monarchia érdekében követhet: a német birodalom elismerése és a két német állam közötti megbékélés módjainak keresése. Ezen az úton Oroszországgal is rendezni lehet a viszonyokat, mert a Monarchia a Balkánon kárpótolhatja magát az elveszett német pozíciókért a cárral együttműködő, a kölcsönös érdekekre ügyelő politikájával.³⁵

Az irányváltozás hazai fogadtatása különböző volt. A külpolitikai dönté-

31 KA MK 15—1/14 ex 1867. és KA Memoires I. Abteilung 47. Thoemmel jól ismerte a balkáni viszonyokat, foglalkozott azokkal a módszerekkel is, amelyekkel a megszálló osztrák hadsereg gyors nyugalmat teremthet az elfoglalt területen. Első helyen emelte ki a katolikus és a görög-keleti egyházaknak nyújtandó kedvezményeket, az agrár-, adó- és közigazgatási viszonyok reformját, valamint a fegyveres ellenállás megszüntetése érdekében a mohamedánok teljes lefegyverzését. A hadműveletek előkészítéséhez szükségesnek látta a katonai felderítés fokozását, felvonulási utak építését és az osztrák konzulátusoknak a balkáni lakosság körében folytatott erőteljesebb propagandáját. Uo.

32 A Ferenc József elnökletével 1875. június 29-én tartott titkos tanácskozás jegyzőkönyvéből. KA MK 69—2/2 ex 1875. Idézi *Diószegi*: A Monarchia külpolitikája c. doktori értekezésének függelékében. A konferencia résztvevői elfogadták Thoemmelnek a Montenegrónak nyújtandó területi kompenzáció határaitól szóló javaslatát. Uo.

33 *Edmund von Glaise-Horstenaus*: Franz Josephs Weggefährte, Zürich—Wien—Leipzig, 1930. 179. o.

34 *Sosnosky*: i. m. I. 98—99. o. *Diószegi*: A Monarchia külpolitikája. I. m. 134. o. Andrassy-nak a balkáni nemzeti mozgalmakról vallott véleményét Kállay Bénéhez, 1870-ben írt levele tükrözi. Id.: *Diószegi*: A Monarchia külpolitikája. i. m. 171. o.

35 *Diószegi*: Hazánk és Európa. I. m. 246—249. o. és 251. o.

sekre hatást gyakorló csoportok közül az ausztriai német lakosság vezető ereje, a liberális párt elfogadta és támogatta Beust koncepcióját, amelyben elsősorban a porosz győzelmek hatására felébredő német nacionalizmus játszott szerepet. A hazai uralkodó osztályok érdekeire ügyelő magyar delegáció vonzónak találta, hogy egy oroszellenes német—osztrák szövetség jövője körvonalazódik, Ausztria annektálásának veszélye nélkül, s ugyanakkor a német lakosság számbeli növekedése sem fenyegeti Magyarország helyzetét a dualizmuson belül. A szlávok poroszellenessége változatlan maradt a német expanziótól való félelem miatt, s elsősorban Oroszországban látták természetes szövetségesüket. Az uralkodó és közvetlen környezete, a hadsereg és a klérus vezetői azonban továbbra is ragaszkodtak az anakronizmussá változott nyugati küldetés gondolatához. A Monarchia külpolitikáját hónapokon keresztül a kettősség jellemezte. Ferenc József a nyilvánosság előtt az osztrák—német ellentétek lezárását demonstrálta, a kormányt ugyanakkor cseh politikusok vették át, akik a belpolitikában a dualizmust föderalizmussal akarták felváltani, külpolitikában pedig németellenes és oroszbarát lépéseket készítettek elő. A föderalizmusra való áttérés azonban Galíciára is vonatkozott, így sértette II. Sándor cár és I. Vilmos császár despotikus lengyelországi uralmát. A szlávok ausztriai vezető szerepe ugyanakkor zavarta volna Oroszországnak a balkáni szlávok körében megszerzett befolyását is. A két állam nyomása hozzájárult a kabinet 1871 őszi bukásához. Beust is megvált a külügyminiszteri tárcától.³⁶

Gróf Andrássy Gyula, az új külügyminiszter, elhatárolta magát a hagyományos osztrák külpolitikai gyakorlattól, amely a Habsburg-dinasztia hatalmának a növelését a terjeszkedéstől várta, ill. a hódításokat konzervatív status quo politikával igyekezett megtartani. A két külpolitikai vonal közös nevezője a cárizmussal való együttműködés, illetve a cári politikától való szorosabb-lazább függés volt. Andrássy azt a véleményt vallotta, hogy a Monarchiának védekeznie kell a balkáni orosz törekvésekkel szemben nagyhatalmi rangja megőrzése érdekében. A külpolitika céljának azt tartotta, hogy a védelmi feladathoz teremtsen meg a nemzetközi feltételeket. Az oroszellenes tervekben jelentős helyet foglalt el a keleti kérdés jövőbeli rendezése, amelyet a nemzeti mozgalmak feltartóztathatatlan erősödése előre vetített. Andrássy Törökország felbomlása elé nem kívánt gátat emelni, mert kész volt arra, hogy Ausztria védnöksége alá helyezze Délkelet-Európa kis államait. Arra azonban ügyelni akart, hogy ezen államok közül egyik se erősödjön meg annyira terület és lélekszám vonatkozásában, hogy vezető szerepre tarthasson igényt. Az volt a meggyőződése, hogy a Monarchiának a nemzeti átrendeződés folyamata alatt a Balkánon Törökországra kell támaszkodnia, a cári birodalommal szemben pedig Németországra.³⁷

Külpolitikai nézeteit az 1872. február 17—19 közötti, Ferenc József elnökletével megtartott titkos tanácskozáson terjesztette elő. A tanácskozás lényegében a Beust által 1871. május 18-i keltezéssel megfogalmazott Kelet felé fordulás hadügyi következményeit tárgyalta meg. Andrássy hangsúlyozta, hogy a Monarchia veszélyeztetett helyzetben van Oroszországgal szemben, amely Konstantinápoly elfoglalására törekszik. Az orosz törekvések útjában áll Ausztria, ezért a cári politika felhasználja ellene a nemzeti mozgalmakat. A Monarchiának korszerűsítenie kell hadserege fegyverzetét és mozgósításának végrehajtási módját, hogy időben és nagy erőket összpontosítva harcba lehessen vetni érdekei védelmében. A diplomácia feladata: biztosítani az oroszellenes háborúban az európai hatalmak, elsősorban Németország semlegességét. Véleménye szerint

36 *Diószegi*: A Monarchia külpolitikája. I. m. 22—29. o. *Gonda—Niederhauser*: i. m. 238. o.

37 *Diószegi*: A Monarchia külpolitikája. I. m. 32. és 134—135. o. *Dószegi*: Hazánk és Európa. I. m. 252—253. o. és *Sosnosky*: i. m. 102—103. o.

Bosznia és Hercegovina bekebelezéséről — és nem anektálásáról, mint a katonai körök sürgetik — csak úgy lehet szó, hogy egy balkáni válság idején a Monarchia a kis államok védnökeként lép fel. Egy erőszakos, hódító jellegű akció egységfrontba tömörítené Törökországot, Oroszországot, Szerbiát és Montenegrót az osztrák—magyar törekvésekkel szemben.³⁸ A külpolitikai feltételek megteremtéséhez első lépésként a Németországgal való együttműködést javasolta. Oroszországgal szemben a külügyminiszter a védekezésre fordította a fő figyelmet.³⁹ A keleti kérdésben rejlő ellentétek miatt azonban hajlott az összeütközés elkerülésére, mert óvatos lépésekkel kiderítette: Európa egyik hatalma sem szándékozik oroszellenes szövetséget kötni a Monarchiával. Az éles ellentétek csillapítására ezért célszerűnek látta az orosz orientáció felújítását.⁴⁰ A közeledés első fontos állomása Ferenc József berlini találkozója volt I. Vilmosmal és II. Sándorral 1872 szeptemberében. Kirajzolódtak a három császár szövetségének körvonalai, amely biztonságot jelentett Ausztria—Magyarország számára: várható volt, hogy Németország nem köt egyoldalú szövetséget Oroszországgal a Monarchia ellen. Bécsnek cserébe a német és az orosz érdekekkel összhangban kellett megfogalmaznia külpolitikai célkitűzéseit. A balkáni kérdésben ez azt jelentette, hogy le kellett mondania a kis államok védnökének szerepéről, és csak Oroszországgal egyetértésben cselekedhetett.⁴¹ Ausztria—Magyarországnak vissza kellett fognia külpolitikai törekvéseit, erre kényszerítette nagyhatalmi jelentőségének csökkenése. Háttérbe szorulásához hozzájárult az is, hogy fegyveres erőiben kifejezetten a szárazföldi csapatok domináltak, Kelet-Európában azonban a német és az orosz hadsereg nyilvánvaló fölényt élvezett. Az osztrák—magyar flotta gyengesége miatt nem szólhatott bele a tengerentúli területek felosztásába. A gyarmatokért folytatott versenyfutás ebben az időben a nagyhatalmak egyik legfontosabb külpolitikai célkitűzése volt. Ez az út Ausztria és Oroszország előtt lezárult, de míg utóbbi Szibériában és a Fekete-tenger partvidékén még elegendő mozgástérrel rendelkezett, addig a Monarchia csak a török uralom alatt álló Balkánra terjeszthette ki befolyását.⁴² Ehhez meg kellett egyeznie Oroszországgal.

A két hatalom közötti, a berlini találkozón megkezdett közeledés 1873-ban a bécsi világkiállítás ideje alatt folytatódott. II. Sándor és Ferenc József bizalmas tanácskozást tartottak a Schönbrunnban, amelynek a fő témája a keleti

38 *Diószegi*: A Monarchia külpolitikája. I. m. 36—43. o. Heinrich Lutz elemzi a titkos konferenciák gyakorlatát, amellyel az uralkodó, a külügyminiszter és a katonai vezetők a közös minisztertanács helyett Ausztria-Magyarország külpolitikáját meghatározták, s elsősorban az Oroszországgal szembeni politikával és a katonai előkészületekkel foglalkoztak. *Heinrich Lutz*: Von Königrätz zum Zweibund. Aspekte europäischer Entscheidungen. Historische Zeitschrift. 1973/2. 347—380. o. Az 1872. február 17—19-i tanácskozásról idéz *Josef Jakob Holzer*: Erzherzog Albrecht 1867—1895 c. doktori disszertációja. Wien, 1974. 37—41. o. *Komjáthy Miklós* a Levéltári Szemle 1974/2—3. számában ismertette az 1872. február 17—19. közötti titkos tanácskozást.

39 A Berlinnel kötendő szövetséget Albrecht főherceg, valamint Franz Kuhn Freiherr von Kuhnelfeld altábornagy, hadügyminiszter ellenezte. Másnap Albrecht módosította véleményét. Az Oroszország elleni háborút eleve kilátástalannak ítélte az ellenség tartalékai és területi kiterjedése miatt, csak német segítséggel tartotta reális célnak. Ehhez azonban a Franciaországgal szemben álló Németországtól kötelezettséget várt az Oroszország elleni német haderő nagyságára. *Holzer*: i. m. 38—39. o.

40 *Diószegi*: Hazánk és Európa. I. m. 253—254. o.; *Sosnosky*: i. m. 105. o.

41 *Gonda-Niederhäuser*: i. m. 240. o.; *Wertheimer Ede*: Gróf Andrássy Gyula élete és kora. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1913. II. k. 148—149. o. A fenti művek szűkszavúak a tárgyalás lefolyását illetően. Fournier azonban újságírói jólétesültséggel megemlíti, hogy Andrássy és orosz kollégája, Gorcsakov a következőkben egyeztek meg: a két hatalom nem gátolja meg a bekövetkező balkáni változásokat, nem avatkozik be Törökország belügyébe, a Porta pedig nem kap segítséget a felkelés elfojtásához. *Fournier*: I. m. 8—9. o.

42 1874-es adatok szerint a hadihajók (páncélos hajók) száma a következő volt: Anglia 44, Franciaország 33, Olaszország 15, Ausztria-Magyarország 11. Németország 10 és Oroszország 7 db. *P. Distere*: Die Panzerschiffe. Wien, 1874. 154. o. A hadiflották vízkiszorítás nagysága szerinti sorrendje 2000 BRT-nál nagyobb és 1875-ben 25 évnél fiatalabb hajókat figyelembe véve: Anglia 280 000, Franciaország 180 000, Olaszország 60 000, Oroszország 50 000, Ausztria—Magyarország 45 000, Németország 40 000 BRT.; *Potter, Mimitz, Rover*: Seemacht. München, 1974. 236. o. Ausztria—Magyarország 1866-ban még a 3. helyen állt a hadiflották rangsorában. *Danzers Armezeitung* (a továbbiakban: DAZ) 1903. Nr. 32. 5. o.

kérdés és a jövőbeni megoldása volt.⁴³ A bécsi megegyezés nagyobb beleszólási joghoz juttatta az osztrák—magyar kormányt a balkáni kérdésekben, ugyanakkor visszafogta az orosz külpolitikát a törökellenes, egyben a Monarchiára veszélyes nemzeti mozgalmak túlzott ösztönzésétől.

Oroszország pedig rivális helyett együttműködésre kész társat kapott, akivel az érdekeket össze lehetett hangolni. A két hatalom megegyezését, Ausztria nagyobb balkáni szerepvállalását bizonyította az a baráti fogadtatás, amelyben a román, szerb és montenegrói fejedelmek Bécsben részesültek. Az osztrák és magyar sajtó már arról írt, hogy a balkáni fejlemények elé nem emelhetők gátak.⁴⁴

A nagyhatalmi érdekellentétek kiéleződése a keleti válság időszakában

A hetvenes évek közepére a soknemzetiségű, féktelen önkénnyel összetartott oszmán birodalom az elnyomott népek állandó antifeudális, felszabadító mozgalmi ellenére még teljesen uralma alatt tartotta Bulgáriát, Albániát, Boszniát, Hercegovinát, Epiruszt, Thesszáliát, Krétát és névleges függőségben Szerbiát, a román fejedelemségeket és Montenegrót. Belső ellentmondásai azonban már olyan éleseké váltak, hogy a kirobbanó felkelések a keleti kérdést megoldhatatlan keleti válsággá változtatták. A despotikus feudális rendszer megingásának több oka volt. A Porta vallásra és nemzetiségre való tekintet nélkül olyan elviselhetetlen jogfosztottságban tartotta a népeket, hogy azok csak a felszabadító harcban találhattak megoldást. Megerősödött és egyre nagyobb befolyásra tett szert mindenütt a harc vezető ereje, a nemzeti burzsoázia. Hatástalanok maradtak — osztálybázis híján — a legmesszebb látó török államférfiak hatalommentő reformtörekvései, mert a konzervatív erők az oszmán uralom ősi alapjait fenyegető, veszélyes nyitást láttak bennük, a gyenge török polgárság pedig priviligiumait féltette a keresztényekkel szembeni konkurrenciaharcban.

Ugyanakkor a felszabadulásukra törő népek támaszkodhattak küzdelmükben az oszmán birodalom ellen fellépő, saját célokat követő Oroszország katonai és politikai erejére. Az önálló nemzeti államok kialakulásába azonban beleszóltak más európai hatalmak is, amelyek a keleti válságot balkáni befolyásuk növelésére akarták fölhasználni.⁴⁵

A félsziget sorsát eldöntő események nyitányaként 1874 végén Montenegro és Albánia határán fegyveres incidensek zajlottak le, amelyek arra utaltak, hogy az oszmán birodalmon belüli éles ellentmondások robbanáshoz vezetnek. Úgy tűnt, hogy Törökország és Montenegró között a háború elkerülhetetlen. 1875. január 29-én, a Ferenc József elnöklete alatt megtartott titkos konferencia résztvevői a balkáni beavatkozás konkrét formáiról tanácskoztak.⁴⁶ Az előadó, Andrassy, határozottan állást foglalt Bosznia és Hercegovina elfoglalása mellett, és ezzel csatlakozott a katonai vezetés régi elképzeléséhez, de továbbra is elutasította a tábornokok által javasolt gyakorlatot. A vezérkar és a katonai

⁴³ Katonai szerződést kötöttek I. Vilmos császár tudtával egy harmadik ország támadása ellen. Ez az ország Wertheimer szerint Franciaország és Törökország lehetett. I. m. II. k. 113—115. o.

⁴⁴ *Fournier*: i. m. 9—10. o.

⁴⁵ *Dr. Bisztra Cvetkova*: Az Oszmán birodalom az 1877—78-as orosz—török háború elfestésén. Száz éve szabadult fel Bulgária az oszmán rabság alól. A Bolgár—Magyar Történelmi Vegyesbizottság kiadása Budapest, 1978. 47—49. o. *Arató*: i. m. Századok, 515. o.

⁴⁶ KA MK 69—2/2 ex 1875. Id.: *Diószegi*: A Monarchia külpolitikája függelékében. A résztvevők: Ferenc József, Albrecht főherceg, Andrassy, Alexander Freiherr von Koller lovassági tábornok, hadügyminiszter, Franz Freiherr v. John tábornag, vezérkari főnök, Friedrich Freiherr von Pöck tengernagy, a hadiflotta parancsnoka, valamint Beck vezérőrnagy, a katonai kabinetiroda vezetője.

kancellária az oszmán birodalommal szembeni közvetlen fegyveres fellépéshez ragaszkodott, amíg a külügyminiszter kizárta ezt a megoldást. Az volt a véleménye, hogy egy hódító hadjárat nemcsak Törökországot, hanem — más okok miatt — Oroszországot, Szerbiát és Montenegrót is a Monarchia ellen fordítaná.⁴⁷ Hangsúlyozta, hogy a dalmát partvidék addig nincs veszélyben, amíg a török uralom fennáll. Ha azonban a balkáni szláv fejedelemségek megszerzik Boszniát és Hercegovinát, akkor egy erős délszláv államalakulat jöhet létre, s ezzel a Monarchia válik Európa beteg emberévé. Kijelentette, hogy elkövetkezik a beavatkozás időszaka, amikor a félsziget eseményeivel szembeni semlegesség káros lehet, mert Ausztria—Magyarország helyett a nemzetközi diplomácia lépne elő döntőbíróként. Ez megfosztaná a Monarchiát érdekei hatásos védelmétől. Úgy vélte, hogy Montenegro győzelme esetén felkelés fog kitörni Boszniában és Hercegovinában. Javasolta, hogy a kormány mentse meg Törökországot az erős legyengüléstől, vagy az összeomlástól. A megmentés ára: e két tartományt a Monarchia szerezzé meg magának. Montenegrónak azonban területi kompenzációt kell adni az ellentétek elsimítása érdekében. Török siker esetén pedig Montenegrónak nyújtson segítséget a kormány. Utóbbi esetben a Monarchia csak erkölcsi győzelmet arathat. Andrassy hozzáfűzte: Ausztria—Magyarország érdeke, hogy határait kiigazítsa Délkelet-Európában.⁴⁸

Rövidesen Hercegovinában robbantak ki súlyos összeütközések. 1874 rossz termést hozott. A tartományi vezetés mégis magasan állapította meg az adókat, amelyeket az adóbérlők a kivezényelt csendőrök közreműködésével hallatlan brutalitással hajtottak be. Súlyos terheket okoztak a közmunkák irányításában elkövetett önkényeskedések is. 1875 áprilisában több, mint száz keresztény falusi előljáró menekült tiltakozásul Montenegróba. Andrassy közbenjárt a Portánál visszafogadásuk érdekében. A Porta büntetlenséget biztosított számukra, de a hazatért vezetők megtagadták az adók kifizetését. A lakosság támogatta őket.⁴⁹ Ebben a feszült helyzetben Ferenc József hosszú dalmáciai útra indult 1875 április—májusban, végig a török határ mentén Cattaróig és vissza. 33 napos tartózkodása felbátorította az elkeseredett, határon túli keresztény lakosokat.⁵⁰ Nevesinje környékén fegyverrel verték szét egy török karavánt, amelyre válaszul a mohamedánok felgyújtottak egy keresztény falut.

1875 júliusában kirobbant a felkelés és röviden már 4000 gerilla folytatott háborút a török csapatokkal és a mohamedán lakosokból verbuvált, igen kegyetlen bandákkal szemben. A harcok átterjedtek Boszniára is. Szerb és montenegrói önkéntesek, olasz garibaldisták csatlakoztak a mozgalomhoz.⁵¹ A balkáni válság egyre súlyosabbá vált. Andrassy attól tartott, hogy a felkelők gerillaharcmodjikkal nem érnek el sikert a török csapatokkal szemben, és ez meghiúsítja a Monarchia beavatkozását az oszmán birodalom oldalán. Okkupációra csak akkor akart vállalkozni, ha Szerbia és Montenegro a győztesek jogán Bosznia és Hercegovina felosztására vállalkozna. Ezért reformjavaslatot nyújtott át a Portának, hogy lefékezze a felgyorsuló eseményeket. Anglia azonban eluta-

47 *Diöszegi*: A Monarchia külpolitikája. I. m. 139. o. Andrassy félelme jogos volt. Gorcsakov orosz kancellár Ferenc József 1874-es pétervári látogatásakor megjegyezte Andrassynak, hogy Bosznia és Hercegovina osztrák megszállása „casus belli” Oroszország számára. *Wertheimer*: i. m. II. k. 149., *Novotny*: i. m. 17. o.

48 *Diöszegi*: A Monarchia külpolitikája. I. m. 139—142. o.

49 *Sosnosky*: i. m. I. k. 125—126. o.; *Sax*: i. m. 399—400. o.

50 *Anton Freiherr v. Mollinary*: Sechsvierzig Jahre im österreich — ungarischen Heere 1833—1879. Zürich, 1905. 282—283. o. Mollinary így kommentálta Ferenc József dalmáciai útját: „Österreich sah für sich den Zeitpunkt zu kühnen Handeln, zu offenem Eintreten für die Glaubensgenossen in der Türkei gekommen.” I. m. 282. o.

51 *Sax*: i. m. 403. o. Elsősorban Dél-Hercegovinában, valamint Niksic, Livno, Glamoc, Bihács, Kijuc, Petrovac, Krupa és Gradiska környékén dúltak harcok. A felkelők ismertebb vezetői Peter Uzelac, Golub Babic, Peko Pavlovic, Peter Karagjorgjevic (a későbbi szerb király) és Luka Vukalovic (Ljubokratic) voltak. *Sax*: i. m. 403—404. o.

sította a kezdeményezést. A török kormány pedig kilátásba helyezett néhány engedményt, s ezzel megelőzte Andrássy lépését. A reformjavaslatot lényegében véve megismételte a berlini memorandum, amelyet a három császár miniszterei szerkesztettek meg. Andrássy el akarta érni, hogy Oroszország csillapítsa le Montenegrót, mert később akart bevonulni Boszniába és Hercegovinába. Gorcsakov, orosz kancellár terve pedig az volt, hogy az orosz és osztrák—magyar csapatok együtt foglalják el a tartományokat a memorandum elutasítása esetén. Ez utóbbiba az osztrák—magyar külügyminiszter nem akart bele menni a többi nagyhatalom, különösen Anglia beleegyezése nélkül. Ezt pedig nem kapta meg.⁵² A két diplomata ellentétes véleménye kiélezte az országok közti viszonyt. A három császár szövetségének fenntartása azonban fontosabb volt a kormányok és az uralkodók számára, mint az ellentétek éleződése. A rendezésre 1876. július 8-án, a csehországi Reichstadtban került sor. Ferenc József, II. Sándor, Andrássy és Gorcsakov megbeszélésén a résztvevők megegyeztek Törökország balkáni területeinek felosztásában, hogy elhárítsák a Monarchia és Oroszország közötti összeütközést. Eldöntötték, hogy török vereség esetén Bulgária, Rumélia és Albánia autonómiát kapnak, Thesszáliát és Krétát Görögország csatolja magához, Konstaninápoly pedig szabad város lesz. Megegyeztek abban, hogy Bosznia és Hercegovina nagyobb részét a Monarchia, kisebb részét pedig Szerbia és Montenegró kapja meg.⁵³ A reichstadti egyezmény második variánsa a török győzelemre vonatkozott. Erre az esetre „status quo ante” döntés született.

Az oszmán birodalom elleni háborút Szerbia üzentte meg 1876 júliusában. Rövidesen Montenegro is hadba lépett. Bulgáriában kitört a népi felkelés. A Boszniában, Hercegovinában és Bulgáriában szorongatott török csapatok azonban jól harcoltak a szerb és montenegrói alakulatokkal és a felkelőkkel szemben. Szerbia kéthónapos küzdelem után alulmaradt és fegyverszünetet kért. A bulgár felkelés is vereséget szenvedett. A török sikerek és az ellenfelek súlyos helyzete arra készítette az európai hatalmakat, hogy egy újabb reformjegyzékkel kísérletezzenek. A Porta azonban, ereje tudatában, visszautasította a belügyeibe való beavatkozást.⁵⁴ Oroszország nem támogatta a reformjavaslatot. Az a veszély fenyegette, hogy elveszíti a balkáni szlávok bizalmát, ha kiszolgáltatja őket a győztesek dühének, a mohamedán lakosokból verbuvált fegyveres bandák kegyetlenkedéseinek. A cár határozott lépésre szánta el magát. Felszólította Ferenc Józsefet, hogy az orosz hadsereg szövetségeseiként indítsa útba az osztrák—magyar hadsereget a balkáni keresztények felszabadítására. Javasolta, hogy a Monarchia csapatai foglalják el és szállják meg ideiglenesen Boszniát, miközben az orosz alakulatok ugyanezt teszik Bulgáriában.⁵⁵

Az uralkodó választását Andrássy fogalmazta meg. Elutasította a közvetlen fegyveres beavatkozást, mert nem akarta siettetni az elnyomott balkáni népek felszabadulását, átvenni Törökországtól a nemzeti mozgalmak féken tartásának nehéz feladatát. Közölte azonban, hogy nem emel kifogást a cár akciója ellen, a Monarchia jóindulatú semlegességét fog tanúsítani az orosz hadműveletek

⁵² *Diószegi*: A Monarchia külpolitikája. I. m. 152. és 158. o.; *Wertheimer*: i. m. II. k. 326., 346., 365. o. és *Beer*: i. m. 647—648. o. Gorcsakov élesen ellenezte, hogy a Monarchia egyedül vonuljon be Boszniába és Hercegovinába. *Diószegi*: A Monarchia külpolitikája. I. m. 162. o.

⁵³ *Wertheimer*: i. m. II. k. 407—409. o. és *Novotny*: i. m. 21. o. Wertheimer állítólag látta a megegyezés jegyzőkönyvének egyik példányát, s szerinte ebből hiányzik Besszarába említése, de közli, hogy Andrássy a Gorcsakovval folytatott tárgyaláson a területet Oroszországnak engedte át. I. m. II. k. 406. és 414. o. *Diószegi* ismerteti Novikov, bécsi orosz követ véleményét, aki azt állította, hogy Oroszország sem akart a Balkánon egy erős szláv vagy görög államot, amely az orosz befolyás riválisa lett volna. *Diószegi*: A Monarchia külpolitikája. I. m. 211. o.

⁵⁴ *Novotny*: i. m. 21. o.

⁵⁵ *Wertheimer*: i. m. II. k. 432. o.

alatt. Ugyanakkor fenntartja magának a cselekvési szabadságot, és ha érdekei megkívánják, be fog vonulni Bosznia és Hercegovinába.⁵⁶

A levélváltást 1876. november 13-án titkos konferencia követte Bécsben, amelyen Ferenc József elnökletével a katonai vezetés megtárgyalta Bosznia és Hercegovina okkupációjának tervét. A résztvevők egy hadtestet tartottak szükségesnek a feladat végrehajtására. Meghatározták továbbá a hadtestnek alárendelt hadosztályok fő támadási irányait is. A katonai vezetés lényegében semmit sem változtatott döntésén 1878 végéig, az okkupáció kezdetéig, így a hadjárat 1878 augusztusi kudarcainak okai e konferencia hibás erőfelmérésére vezethetők vissza. A titkos tanács foglalkozott azzal a lehetőséggel is, hogy a boszniai és hercegovinai bevonulással egyidejűleg kiéleződnek Oroszország és a Monarchia ellentétei, amelyek háborúhoz vezetnek. A résztvevők a politikai helyzettől függően a rendkívül széles keleti fronton két támadási irányt tartottak lehetségesnek: Galíciából Nyugat- vagy Dél-Oroszország felé. Megállapították, hogy az első esetben az orosz hadsereg vissza tud vonulni mélyen az ország belsejébe, az osztrák—magyar hadsereg azonban nem képes utána nyomulni és egy új offenzívát kezdeményezni. A második esetben a Monarchia alakulatainak fel kellene adniuk Lengyelország orosz területéről a Bécsbe és a Budapestre vezető legrövidebb utakat. A konferencia végül csak a védelmi előkészületeket tartotta reálisnak, és ennek megfelelően döntött Galícia, a Kárpátok és Erdély, továbbá Bécs és Budapest megerősítéséről.⁵⁷

A döntés kialakításában Albrecht főhercegnek jelentős szerepe volt, aki a soknemzetiségű Monarchia fennmaradását, földrajzi helyzete miatt, csak békében tartotta európai szükségszerűségnek. Véleménye szerint a birodalmon belüli nemzeti mozgalmakat nem lehet féken tartani egy Oroszország elleni háború esetén. Az osztrák—magyar hadsereg csak alárendelt szerepet játszhat az oroszszal szemben, még német segítséggel is, mert a két északi szomszéd a jelenlegi vezetés alatt könnyen egyet tud érteni. A magára maradt Ausztria—Magyarország a háborúban a legkedvezőbb körülmények között is csak azt érheti el, hogy nem okoz magának súlyos károkat, a háborút követő békével pedig halálos ellenséget kap szomszéd nagyhatalomként. Azt a következtetést vonta le, hogy a három császár szövetségének fenntartása a Monarchia létérdeke, mert Törökország és Anglia szárazföldi hadseregének gyengesége, Olaszország és Franciaország erős orosz kapcsolata miatt nem alkalmas szövetségesnek Oroszországgal szemben. Ezért kerülni kell az összeütközést Pétervárral és békülékeny politikával kell elérni, hogy Boszniát és Hercegovinát az orosz hadsereg sikerei juttassák a Monarchia kezére.⁵⁸

⁵⁶ *Diószegi*: A Monarchia külpolitikája. I. m. 256—257. o.

⁵⁷ Az 1876. november 13-i titkos konferencia jegyzőkönyve. KA MK 69—1/25 ex 1876. Idézi: *Diószegi*: A Monarchia külpolitikája c. doktori értekezésének függelékében. *Diószegi István*: Az 1877. évi budapesti szerződés előtörténete. Századok, 1979/6. szám. 978—980. o. (A továbbiakban — *Diószegi*, Századok.) A tanácskozás résztvevői elhatározták, hogy Bosznia és Hercegovina okkupációját 3 hadosztállal hajtják végre: a Boszna és a Verbasz völgyében a VI. és VII. hadosztály nyomul előre, Hercegovina megszállását a XVIII. hadosztály önállóan oldja meg, miközben a XX. hadosztály Szerbiával szemben biztosítja az okkupációt, a XXXVI. hadosztály pedig általános tartalékot képez.

A tanácskozás ezt a határozatot Andrassy távollétében hozta meg, s 1878-ban az okkupáció végrehajtásakor ez az erő kevésnek bizonyult. A döntés az alábbiak nevéhez fűződik: Ferenc József, Albrecht tábornagy, Beck, a katonai kabinetiroda főnöke, gróf Bylandt-Reidt altábornagy, hadügyminiszter, Freiherr von Schönfeld altábornagy, vezérkari főnök, Freiherr von Vlasits altábornagy, a hadügyminisztérium mozgósítási ügyekkel foglalkozó szekcióvezetője és Rudolf Merkl ezredes, az 5. osztag vezetője.

Összehasonlításként: az 1875. január 17—18-án megtartott titkos konferencia résztvevői 9 hadosztályt láttak szükségesnek Bosznia és Hercegovina elfoglalására. Ebből 3 hadosztályt Szerbia és Montenegró sakkban tartására, 6 hadosztályt a tartományok elleni hadműveletekre. *Diószegi*: A Monarchia külpolitikája. I. m. 661. o.

⁵⁸ *Erzherzog Albrecht*: Aphoristische Betrachtungen zur augenblicklichen Lage. November, 1876. KA MK Separat Fascikel 70. No. 59.

A főherceg külön foglalkozott az orosz hadsereg balkáni hadjáratának várható következményeivel Ausztria—Magyarországra. 1876. december 1-én emlékiratot adott át Ferenc Józsefnek, amelyben kiemelte az orosz és az osztrák érdekek szigorú szétválasztásának jelentőségét. Az volt a véleménye, hogy a két hatalom balkáni fellépése esetében semleges elválasztó zónára van szükség, amely nem korlátozódhat csak Szerbiára, Montenegróra és a közöttük fekvő novibazári szandzsákra. Ha a Monarchia átengedi az orosz csapatokat a Dunán és a Balkán hágóján Isztambulba, akkor nagyobb árat kell szabnia engedékenységéért: Bosznián, Hercegovinán és a novibazári szandzsákon kívül követelje magának Albániát és Szaloniki kikötőjét is.⁵⁹

Az Albániára és Szalonikire vonatkozó túlzott igényt Andrassy nem vetette föl az uralkodói levelet követő tárgyalásokon, de partnerével, a bécsi orosz követtel végül elfogadhatta a semleges zóna szükségességét. 1877. januárban, Budapesten, a két kabinet megerősítette a reichstadi találkozón megfogalmazott érdekszférafelosztást, amellyel a Monarchia átmenetileg megszabadult egy erős délszláv állam létrejöttének veszélyeitől. Oroszország viszonzásul ígéretet kapott, hogy Ausztria—Magyarország az elkövetkező háborúban jóindulatú semlegességet fog tanúsítani. A kormányok megegyeztek abban is, hogy Szerbia, Montenegro és a novibazári szandzsák a két hatalom között semleges övezetet fog képezni, a Monarchia annektálhatja Boszniát és Hercegovinát, Oroszország pedig Dél-Besszarábiát és Batumot. A megállapodás előírta még, hogy Oroszország nem szállhatja meg tartósan a Balkán keleti felét, valamint diplomáciai tárgyalásokhoz kötötte a háborút követő egyéb területi változásokat.⁶⁰

Németország határozottabb támogatásban részesítette a cárt a háború megindításához, mint a Monarchia, annak ellenére, hogy Berlinben érlelődött a gyanú: az orosz külpolitikai törekvésekben felismerhető egy németellenes diplomáciai koalíció terve is, amelyben Franciaország fontos szerepet játszana. A keleti válság várható megoldása magában hordta annak veszélyét, hogy Oroszország osztrák—magyar érdekeket sértő túlzott előretörésével és annak reakciójával Monarchia-ellenes lépésekre kényszeríti a német kormányt, Andrassy megbukik, és a felbomló három császár szövetsége helyén kialakulhat az új orosz orientáció.⁶¹ Bismarck meg akarta őrizni a szövetségből adódó előnyöket országa számára, ezért nemcsak biztosította a hadjáratra készülő cárt jóakarató semlegességéről, hanem ígéretét is adta, hogy diplomáciai és katonai erővel akadályozza meg egy oroszellenes koalíció létrejöttét.⁶² A kancellár ugyanakkor mindenképpen le akarta szűkíteni a háborúban résztvevők körét Oroszországra és az oszmán birodalomra. A keleti válsággal kapcsolatos német külpolitika céljával azt tűzte ki, hogy irányítsa a Monarchia és Oroszország érdeklődését a Balkán felé, de korlátozza egymás közti rivalizálásukat, a cár terjessze ki befolyási övezeteit a térségben, hogy az eredmények védelmében támaszkodnia kelljen Németországra, végül kielégítő status quo jöjjön létre Anglia és Oroszország között, úgy, hogy előbbi megkapja Egyiptomot Franciaországgal szemben, s ehhez Berlin hathatós támogatást nyújt.⁶³

Az angol kormány a háborút megelőző hónapokban arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Porta a reformkísérletek kudarcai után már nincs abban a

59 Haus-Hof-und Staatsarchiv (a továbbiakban — HHStA) Albrechtsches Familienarchiv, Mikrofilmrolle 5. „Über die Lage am Balkan.” Holzer: i. m. 80. o.

60 Wertheimer: i. m. II. k. 492—496. o.

61 Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871—1914. Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes. Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte. Berlin. 1927. (A továbbiakban — Die Grosse Politik.) 2. Band. Bismarck an den Botschafter in Petersburg von Schweinitz. Berlin, 24. Januar 1877. Privatbrief. Nr. 273.

62 Bismarck an Schweinitz. Berlin, 8. März 1877. Die Grosse Politik, 2. Nr. 279.

63 Diktat des Reichskanzlers von Bismarck. Kissingen, 15. Juni 1877. Die Grosse Politik, 2. Nr. 294.

helyzetben, hogy a periodikusan fellépő válságokat megakadályozza, ezért szabad kezét adott a török veztőknek, hogy háborúval védik-e meg balkáni uralmukat, vagy az orosz követelésekhez alkalmazkodva jelentős engedményekkel javítják meg a keresztény alattvalók helyzetét. Az angol vezetésben a két alternatíva mögött ellentétes nézetek húzódtak meg a válság megoldását illetően: az uralkodó és Lord Beaconsfield miniszterelnök, a közvélemény oroszellenes részétől támogatva, az angol érdekek határozott védelmét várta el az oszmán birodalomtól és ellenállásra ösztönzött, míg Lord Derby külügyminiszter, Lord Salisbury konstantinápolyi megbízott, a közvélemény törökellenes részével a háta mögött, az oroszoknak és a félsziget népeinek tett engedményeket sürgette.⁶⁴ A két irányzat hívei azonban egyformán elfogadhatatlannak tartották Konstantinápoly veszélyeztetését, ami akkor következhet be, ha az orosz csapatok átlélik a Balkán hegységet.⁶⁵

A Porta Beaconsfield törökbarát magatartásából azt a következtetést vonta le — Salisbury figyelmeztetése ellenére —, hogy a küszöbön álló háborúban Anglia mégis kénytelen lesz fellépni érdekei védelmében az oszmán birodalom oldalán, továbbá bizott abban, hogy a feszült nemzetközi viszonyok zavargásokat fognak előidézni Magyarországon és Lengyelországban, amelyek diplomáciai bonyodalmakat okoznak, és semlegesítik a Portára nehezedő nyomást. Ezért külpolitikailag nem érezte magát kedvezőtlen helyzetben,⁶⁶ és a háború mellett döntött. A török vezetés ugyanakkor elkövette azt a hibát, hogy a birodalom védelmére nem készített pontosan megfogalmazott haditervet, nem intézkedett az orosz hadsereg dunai átkelésének megakadályozására, csak az erők összpontosítására.⁶⁷

Az angol kormány a háború kezdetén csak a Monarchiától várhatott tényleges támogatást, hogy a valószínű török vereség után is megvédje befolyását a Földközi-tengerhez vezető szorosok fölött. Németország fegyveres semlegességet vállalt, Franciaország pedig még nem heverte ki teljesen az 1871-es vereséget. Beaconsfield ajánlatára Andrassy belement az angolokkal folytatott tárgyalásokba, hogy a budapesti szerződés mellett biztosítsa a Monarchia érdekeit orosz szerződészegés esetére is. Hét pontot javasolt, benne a nagy szláv állam létrehozásának, a Balkán tartós orosz megszállásának, Konstantinápoly elfoglalásának tilalmát, a szorosok zártságának elvét és a félsziget ügyeinek nemzetközi rendezését, amelyeknek elfogadása esetén kész volt az együttműködésre.⁶⁸ A további tárgyalások során kiderült, hogy Beaconsfield Konstantinápolyt fenyegető veszélynek tartotta ugyan a Balkán átlépését, és osztrák—magyar akciót sürgetett erre az esetre is, ugyanakkor habozott megszállni a Dardanellák kijáratánál fekvő, stratégiai jelentőségű Gallipolit. Andrassy nem bízott feltétlenül abban, hogy az orosz cár betartja a budapesti szerződést, de fenntartásai voltak

Wilhelm I. an den Staatssekretär des auswärtigen Amtes von Bülow. Berlin 13. April 1877. Die Grosse Politik. 2. Nr. 286. Bülow an Schweinitz, Berlin, 173. Januar 1877. Die Grosse Politik. 2. Nr. 270.

64 Der Botschafter in London Graf Münster an Bülow. 20. Dezember 1876. Die Grosse Politik. 2. Nr. 268. Der Botschafter in Paris Fürst von Hohenhohe an Bismarck. 6. Januar 1877. Die Grosse Politik. 2. Nr. 269.

Der Botschafter in Konstantinopel Freiherr von Werther an Bülow. Pera, 14. Januar 1877. Die Grosse Politik. 2. Nr. 271. Wertheimer i. m. III. 2. és 5. o.

65 Andrassy an Beust. 22. Juni 1877. HHStA. Minister des Aeussern. Politisches Archiv. (A továbbiakban — MA PA) England. Varia I. 1877—1878. Fasc. VIII. 170. Országos Levéltár. (A továbbiakban — OL) W. 39. doboz.

66 Werther an Bülow. Pera, 14. Januar 1877. Die Grosse Politik. 2. Nr. 271.

67 Hugo von Freytag-Loringhoven: Das russische Oberkommando in der europäischen Türkei im Kriege 1877—1878. Berlin, 1912. 10—11., 16. o.

68 Andrassy an Beust. Wien, 29. Mai 1877. HHStA MA PA England. Varia I. OL W. 39. dob.: *Dioszegi: Ausztria—Magyarország és Bulgária a San Stefano-i béke után.* Budapest, 1961. 19. o. Dioszegi e művében részletesen foglalkozott az orosz-ellenes angol—osztrák—magyar együttműködés lehetőségeivel és buktatóival.

az angol kormánnyal szemben is. Nem akarta a háború terhét egyedül, vagy a Monarchia számára kedvezőtlen időpontban vállalni, csak akkor, amikor Anglia számára sincs más választás.⁶⁹ A két kormány augusztus 14-én végül lényegében a hét pont alapján állapodott meg az együttműködésben.

Ekkor már Bulgária területén zajlott a háború. A török hadsereg a természetes akadályokat jelentő Duna és a Balkán hegység között három vonalból álló erődrendszerre támaszkodott, amelyből a legjelentősebb a szinte áttörhetetlen, Rusze—Szilisztra—Várna—Sumen városok körül kialakított bolgár erőd-négyszög volt. A ruszei és a szilisztrai 10—12 km hosszú, fallal körülvett táborok 10—20 000 fő részére nyújtottak védelmet, Várnában a tengeri, a szárazföldi erődöt és a 100 000 fő részére alkalmas tábor 36 km hosszú fal vette körül, a 60 000 harcost befogadó sumeni tábor 34 km hosszú fallal rendelkezett. Az erőd-négyszög mögött a védett összpontosítási körletre és hadtápbázisra támaszkodva 100 000 török katona védte a Duna-vonalat, lezárta az Oroszországból Kelet-Bulgáriába vezető legrövidebb utakat és stratégiai állást biztosított a Közép-Bulgáriába benyomuló hadsereg balszárnya ellen.⁷⁰ A Dunán átkelt egyesült orosz—román erők kerültek az összecsapást az erőd-négyszögben, illetve a Vidin környékén állomásozó török csapatokkal, közöttük nyitottak folyosót dél felé, szárnyaikat egy-egy hadtesttel biztosítva. A folyosót azonban Oszmán pasa Plevennél lezárta és július 20-tól december 10-ig tartotta állásait az orosz—román hadsereg és a bolgár felkelők fő erőivel szemben, anélkül, hogy az erőd-négyszög felől hathatós segítséget kapott volna. Pleven elestével azonban szabaddá vált az út az oszmán birodalom belseje, Szófia, illetve Kelet-Rumélia és Konstantinápoly felé.

A háború előtt mesterségesen felszított pánszláv agitáció, majd a nehezen kivívott győzelmek hatására az orosz közvélemény a kormány mögé állt, s a cár a kedvező belpolitikai légkörben támaszt talált céljai megvalósításához.⁷¹ Úgy döntött, hogy elveti a Monarchiával kötött alkut, és a siker teljes kiaknázására törekszik. December közepén levélben tájékoztatta Ferenc Józsefet elképzeléseiről, amelyek lényegében előrevetítették az orosz befolyást megerősítő béke pontjait. A nem véglegesként jelzett elképzelésekben Románia, Szerbia és Montenegro teljes függetlensége mellett szó esett Nagy-Bulgária megteremtéséről és tartós orosz megszállásáról, valamint Bosznia és Hercegovina helyzetének egyoldalú orosz rendezéséről.

Az osztrák—magyar vezetés számára elfogadhatatlan volt az orosz külpolitikai célok átfogalmazása. Bosznia, Hercegovina autonómiája, az erős bolgár állam létrehozása és a cári hadsereg tartós balkáni jelenléte megerősíthette a Monarchia, különösen a magyar területen élő szláv és román lakosság nemzeti mozgalmait, amelyek Oroszország támogatásával veszélyt jelentettek a dualista rendszer létrejöttére. Andrassy Berlinben keresett segítséget a túlzott balkáni befolyásra törő Oroszországgal szemben.⁷² I. Vilmos azonban nem ellenezte a győztes feltételeit, csak figyelmeztette II. Sándor cárt, hogy az orosz aspirációk aláássák a Monarchiával való megegyezés lehetőségét, és megnehezítik a három császár szövetségének fenntartását. Andrassyt pedig arra biztatta, hogy az új helyzettel előidézett ellentéteket közvetlen tárgyalásokon oldja meg.⁷³

69 Andrassy an Beust. Wien, 22. Juni 1877. HHStA MA PA England. Varia I. Fasc. VIII. 170. OL W. 39. dob.

70 Der russisch-türkische Krieg 1877—1878 auf der Balkanhalbinsel. Verfasst von der kriegsgeschichtlichen Commission des Kaiserlich Russischen Hauptstabes. Wien, 1902. I. Band 21—23. o.

71 A Monarchia pétervári követe, Ferdinand Freiherr von Langenau levele Andrassyhoz 1878. március 1-én (február 17.) HHStA MA PA England. Fasc. VIII. 170. OL W. 1576. dob.

72 Andrassy an Károlyi. Wien, 26. Dezember 1877. HHStA MA PA Botschaftsarchiv. Karton 534. OL W. 1425. dob.

73 Die grosse Politik, 2. Nr. 303. Jegyzet. Magyarország Története. 1848—1890. Budapest, 1979. 6/2. k. 1186. o.

Az oszmán hadsereg veresége fellépésre kényszerítette az angol diplomáciát is. Lord Derby kísérletet tett Pétervárott a hadműveletek beszüntetésére, Berlint pedig a hadviselő felek között közvetítésre kérte fel. Mindkét javaslatra visszatartó válasz érkezett.⁷⁴ Január közepén az angol külügyminiszter egy visszafogott hangú jegyzékben közölte Gorcsakovval, hogy a háború következményei fenyegetik a Dardanellákba való szabad áthajózást, és kérdést intézett hozzá: szándékában áll-e az oroszoknak Gallipoli elfoglalása? Derby került az összeütközés lehetőségét Oroszországgal, s ezért nem vetett fel más, az angol érdekekkel ugyancsak összefüggő kérdést, amíg Ausztria—Magyarország álláspontjával nem volt tisztában. Gorcsakov megnyugtató válasza ellenére a jegyzékről tájékoztatta Andrásyt is. A külügyminiszter azonnal válaszolt, mert az oszmán védelem összeomlása után az orosz hadsereg képes volt gyorsan kicsikarni a Portától egy, a Monarchiára katasztrofális békét. Kifogásolta, hogy Derby eltért az augusztus 14-i egyezménytől, és sürgette a korábbi állásponthez való visszatérést, ahhoz, hogy a béke nem lehetséges az európai hatalmak hozzájárulása nélkül.⁷⁵

Andrássy üzenetét az angol kormány a közös oroszellenes akció vállalásaként fogadta. Beaconsfield belpolitikai nyomásra akarta felhasználni a Monarchia közeledését, mert kétséges volt, hogy az angol parlament szövetséges nélkül hozzájárul-e az Oroszország elleni háborúhoz. Azonnali fellépésre szólította fel az osztrák—magyar kormányt: közös flottafelvonulást indítványozott, amelyhez a francia és olasz hadihajók részvételét is megígérte.⁷⁶

Bécsben felmerült a kétely, hogy Anglia egyáltalán részt akar-e venni a háborúban, vagy csak azt a tervet melengeti, hogy a flottatüntetéssel szembe fordítsa a Monarchiát Oroszországgal és belekényszerítse egy egyedül vívott háborúba az angol érdekekért. Andrásy elutasította az osztrák—magyar hadihajók bevetését, mert véleménye szerint a brit kormány megtehetette a Dardanellák védelmében nyilvánvaló háborús szándék, illetve a balkáni cári hadsereg provokálása nélkül, Ausztria—Magyarország számára azonban oroszellenes lépést jelentette volna, annak minden bel- és külpolitikai következményével. Franciaország és Olaszország bevonásába pedig azért tiltakozott, mert egy ilyen koalícióval szemben Németországnak feltétlenül állást kellett foglalnia. Az éles elutasítást azonban tompította, sőt a közös akció gondolatát sem vetette el. Közölte Beaconsfielddel, hogy meg kell várnia az orosz békefeltételek nyilvánosságra hozatalát. Amennyiben azok sértik Ausztria—Magyarország alapvető érdekeit — s itt a budapesti szerződésben megfogalmazott kölcsönös ígéretre gondolt —, hajlandó a Monarchia szárazföldi hadseregének mozgósítására, ha Anglia hátrázott lépésre szánja el magát, és saját érdekei védelmére beveti a flottát. Egyidejű de nem közös és politikai szövetségen alapuló fegyveres akcióra akart azonban csak vállalkozni. Óvakodott attól, hogy a Monarchia kormánya Anglia mellett túl korán elkötelezze magát, s ezzel gyakorlatilag felmondja a három császár szövetségét, ami nemcsak éles reakciót váltott volna ki Pétervárott és Berlinben, hanem a parlamentektől sem kapta volna meg a szükséges politikai és anyagi támogatást.⁷⁷ Andrásy óvatosságát alátámasztotta a brit kabinet két-

⁷⁴ Bülow an den englischen Botschafter in Berlin Lord Odo Russel. Berlin, 3. Január 1878. Die Grosse Politik, 2. Bd. Nr. 300.

⁷⁵ Andrásy an Beust. Wien. 14. Januar 1878. HHStA MA PA England. Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.

⁷⁶ Beust an Andrásy. London, 15. Januar 1878. HHStA MA PA. England. Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.

Franciaország hajlandó volt a részvételre, Marquis d' Harcourt londoni francia követ nyilatkozata.

⁷⁷ Beust an Andrásy. 19. Januar 1878. HHStA MA PA England Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.

⁷⁸ Andrásy an Beust. Wien. 19. és 20. Januar 1878. HHStA MA PA England. Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.

értelmű magatartása, amely arra utalt, hogy csak szavakban akarja a háborút, közben pedig a Monarchiától várja az oroszok visszaszorítását a Balkánról. Beaconsfielddel szemben ugyanis Lord Derby ellenezte az angol flotta befutását a Márvány-tengerre, arra hivatkozva, hogy Gallipoli orosz megszállása esetén egérfogóba kerülhet.⁷⁸ Az angol parlament január 17-i megnyitó ülésén a királynő trónbeszéde is Andrássy fenntartásait erősítette meg: semmilyen határozott kijelentés nem hangzott el az Oroszország elleni fellépésről, csak egy hitel lehetősége merült föl előre nem látható katonai célokra.⁷⁹

Az angol kormány, elsősorban a Derbyhez közel állók tartózkodása mögött a lakosság túlnyomó többségének és a parlament egy részének háborúellenessége húzódot meg, valamint az a félelem, hogy Ausztria—Magyarország beleviszi Angliát az Oroszország elleni háborúba, majd Bosznia és Hercegovina átengedése után békét köt.⁸⁰ A két kormány azonban az oszmán hadsereg veresége miatt egymásra volt utalva, mert csak együtt gátolhatták meg a siker reményében az oroszok teljes győzelmét, a félsziget nemzeti felszabadító mozgalmainak sikerét. A Monarchiának a háború folytatásához fegyveres támogatásra és pénzre, Angliának pedig egy erős szárazföldi hadseregre volt szüksége. Beaconsfield tisztában volt azzal, hogy kormánya nem lesz hosszú életű, ha a keleti válság megoldásában gyengének mutatkozik, ezért Derbynél határozottabban törekedett együttműködésre a Monarchiával. Angol—osztrák—magyar katonai szövetség megkötését javasolta Andrásynak, hogy lazíthassa függését a három császár szövetségétől, az Oroszország elleni háborúhoz pedig hitelt és az angol hajóhad támogatását ajánlotta föl.⁸¹ A circulus vitiosus — vagyis, hogy a Monarchia nem hajlandó fegyvert fogni előzetes angol akció nélkül és megfordítva — feloldásához egy Pétervárra küldendő közös jegyzék tervével állt elő. Javasolta, hogy Ausztria—Magyarország és Anglia kormánya jelentse ki: hozzájárulásuk nélkül Bulgária, vagy más török tartományok tartós megszállása, a Dardanellák nyitása, vagy olyan lépések, amelyek a szorosokon való hajózást érintik, ellenséges cselekedetnek tekintendőek Beaconsfield az együttműködés részleteinek megbeszélésére Bécsbe küldte megbízottját, Sir George Elliotot.⁸²

A javaslat, hogy Bulgária tartós megszállását előzetes hozzájárulástól tegyék függővé, lehetőséget nyújtott az orosz hadsereg bulgáriai jelenlétének burkolt elfogadásához. Az osztrák—magyar külügyminiszter azonban a legnyomatékosabban ellenezte a megszállást, akár kikéri Oroszország a hozzájárulást, akár nem, mert a katonai védelem lehetőséget nyújthatott Nagy-Bulgária állami kereteinek kiépítéséhez és megszilárdításához. A javaslat hibájának tartotta azt is — eltekintve a módtól, ahogy az angol kormány a Monarchiával akarta fenyegetni Oroszországot —, hogy a jegyzék az egész Európát érintő válság megoldásából kirekesztette a többi kormányt, s ezzel eleve korlátozta hatását. A katonai szövetségekre tett indítványt pedig azért nem fogadhatta el, mert az az európai országok eltávolodását, és egy ellenséges hatalmi csoportosulás lét-

78 Beust an Andrassy. London. 19. Januar 1878. HHStA MA PA England. Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.

79 Andrassy an Beust. Wien. 20. Januar 1878. HHStA MA PA England. Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.: *Wilhelm Rüstow*: Der Orientalische Krieg in den Jahren 1877 und 1878. Zürich 1878. 639. o.

80 Beust an Andrassy. London. 23. Januar 1878. HHStA MA PA England. Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.

81 Beust an Andrassy. London. 21. Januar 1878. HHStA MA PA England. Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.

Beust idézi Beaconsfieldet: „In dieser Lage ist nur eines zu thun, Abschluss eines Defensiv-Vertrages. Dann stehen Ihnen England's Seemacht und England's Schatz zu Gebote. Habe ich den Vertrag, dann gehe ich damit vor das Parlament und verlange zehn Millionen, die ich sicher bin zu bekommen.“ Uo.

82 Andrassy an Beust. 22. Januar 1878. HHStA MA PA England. Fasc. VIII. 170, OL W. 38. dob.

83 Uo.

rejöttét idézhette elő.⁸³ A fegyveres fellépéstől tartózkodó angol magatartás miatt Andrassy elképzeléseiben itt már felmerült a háború melletti másik alternatíva is: egy európai diplomáciai fórum is megfelelő a válság veszélyes következményeinek felszámolásához, ha azon érvényteleníteni lehet az orosz sikereket. Január végén, amikor nyilvánosságra került a fegyverszünet híre, az osztrák—magyar külügyminiszter az Elliottal folytatott tárgyalásokon arra helyezte a hangsúlyt, hogy Oroszország az európai nagyhatalmak hozzájárulása nélkül nem oldhatja meg egyedül az egész Európát érintő keleti válságot, tehát a két alternatíva közötti döntést az orosz magatartástól tette függővé. Ezzel a felfogással az angol kormány is egyetértett.⁸⁴

Hasonló értelemben nyilatkozott Andrassy Bismarcknak az angol álláspont ismeretében. Közölte, hogy a nagy délszláv állam megeremtése és tartós orosz megszállása, a Bosznia és Hercegovina átengedéséről tett orosz ígéretek visszavonása a Monarchia létét veszélyezteti a nemzetiiségre gyakorolt hatáson keresztül. A fenyegetés elhárítására csak két lehetőséget lát: háborút Oroszországgal, vagy a fegyverszüneti feltételek, illetve az azt követő béke revízióját egy európai konferencián.⁸⁵

Bismarck a cárnak, a fegyveres támogatásra tett német ígéretet nem tartotta kötelezőnek Ausztria—Magyarországgal szemben, amelyet szilárd szövetségesnek tekintett és kívánt a jövőben is. Véleményét megerősítette, hogy a cár nem tájékoztatta valódi céljairól a háború kezdete előtt, ezért úgy érezte, hogy az orosz diplomáciát osztrák—magyar- és távlataiban németellenes törekvések jellemzik. A megoldások közül a konferencia tervével értett azonban egyet,⁸⁶ mert a két szomszéd közötti háborúban a három császár szövetségének felbomlását és Németország számára veszélyes új szövetségi rendszer kialakulását látta. A hatalmi átcsoportosulás lehetősége még egy európai konferencián is kísértett. A német külpolitika vezetői ezért szívesebben fogadták volna az osztrák—magyar—orosz ellentétek elsimitását a három császár szövetségén belül,⁸⁷ de semmi esetre sem értették egyet egy olyan európai diplomáciai fórummal, amely Oroszország részvétele nélkül oroszellenes határozatot hozna. A német vezetést átmenetileg két szövetségese háborújától tartott a legjobban, és csak akkor engedett a feszültsége, amikor a fegyverszünet előírásainak megfelelően a törökök kiürítették a bevehetetlennek tartott erődnégyszög két pontját, a Duna partján fekvő Ruszcsukot és Szilisztrát. Ezzel a balkáni orosz hadsereg jelentősen megszilárdította helyzetét, és egy esetleges osztrák—magyar támadásra kedvezőbb pozícióból válaszolhatott.⁸⁸

Január utolsó napjaiban már aláírásra készen állt a katonai status quo-nál súlyosabb fegyverszüneti egyezmény, továbbá a későbbi béke alapjait tartalmazó dokumentum, amellyel Oroszország a balkáni népeknek nyújtott segítségét nyilvánította. A dokumentum kinyilvánította Bulgária önállóságát, pontos határai megjelölése nélkül, továbbá Szerbia, Románia, Montenegro teljes függetlenségét, Bosznia és Hercegovina autonómiáját, végül a tengerszorosokra vonatkozó

84 Beust an Andrassy. London, 28. Januar 1878. HHStA MA PA England. Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.

Beustnak Derbyvel a casus belliről folytatott beszélgetéséből: „Er entgegnete, die Frage sei vielleicht noch nicht an der Zeit, es sei noch nicht ausgeschlossen, dass Russland die fraglichen Punkte den Mächten vorlege, allein dann hätten diese zu prüfen, in wie weit sie anzunehmen oder abzulehnen seien”. Uo.

85 Andrassy an den österreich-ungarischen Botschafter in Berlin, Grafen Károlyi. Wien, 28. Januar 1878. Die Grosse Politik, 2. Nr. 303.

86 Bismarck an Bülow. Varzin, 30. Januar 1878. Die Grosse Politik, 2. Nr. 305.
„Russland kann darauf unmöglich rechnen oder gerechnet haben, dass wir für jede von Russland zu stellende, uns nicht vorher mitgeteilte Bedingung die Festhaltung Österreichs, eventuell mit gewaffneter Hand, übernehmen sollten. Wir würden dafür die Kräfte nicht verfügbar finden.” Uo.

87 Aufzeichnung von Bülow. Berlin, 2. Februar 1878. Die Grosse Politik, 2. Nr. 308.

88 Bismarck an Bülow. Varzin, 6. Februar 1878. Die Grosse Politik, 2. Nr. 314.

orosz jogokat. Az angol kabinet az utolsó pillanatban még vissza akarta tartani az orosz kormányt a tengerszorosokról szóló cikkely felvételétől, azzal a figyelmeztetéssel, hogy angol és európai érdekeket sért, és nem fogja megkapni hozzá a nagyhatalmak hozzájárulását.⁸⁹ A figyelmeztetés nem használt. A Porta képviselői január 31-én kénytelenek voltak a változatlan szöveget aláírni. Andrassy Európa többi külügyminiszterével együtt megkapta a Pétervárra küldött távirat másolatát, s ebből azt olvasta ki, hogy Anglia a tervezett konferencián kizárólag saját céljait akarja követni. A távirat ugyanis csak a tengerszorosok használatának kérdését vetette fel és az európai hatalmak beleszólási jogára hivatkozott. Az osztrák—magyar külügyminiszter el akarta háritani a brit kabinet esetleges aggályait, hogy a Monarchia nem hajlandó közös fegyveres fellépésre, a konferenciát pedig a három császár angolelles fórumává szándékozik változtatni. Biztosította Lord Derbyt, hogy a konferenciával időt akar nyerni a fegyveres együttműködés módjainak tisztázására. A katonai erő birtokában pedig Oroszországot engedményekre lehet kényszeríteni a tárgyalásokon, vagy ha ez nem sikerül, akkor a háborúban. Andrassy kijelentette, hogy engedmények alatt a békealap valamennyi cikkelyének megváltoztatását gondolja, az angol—osztrák—magyar együttműködés feltételének pedig az augusztus 14-i megegyezés hét pontját.⁹⁰ Elliot, kormánya megbízásából, még aznap közölte Andrassyval, hogy tartja magát az augusztus 14-i pontokhoz.⁹¹

Február elején az osztrák—magyar külügyminiszter a német és angol álláspont ismeretében felkérte a nagyhatalmak kormányait egy európai konferencián való részvételre, hogy közösen vizsgálják meg az orosz—török háború eredményeinek a fennálló európai szerződésekre gyakorolt hatását. Az általános egyetértésből a cári kormány sem vonhatta ki magát, ugyanakkor a balkáni sikerek megőrzése érdekében hajlandó volt kisebb engedményekre a Monarchiával szemben, de külön, osztrák—magyar—német—orosz tárgyalásokon. Elutasította azonban Andrassy két legfontosabb követelését: Nagy-Bulgária létrehozásának és az orosz csapatok tartós bulgáriai jelenlétének tilalmát.⁹² A három kormány különtárgyalásai azonban nemcsak ezért hiúsultak meg. A Monarchia vezetésén belül átmenetileg a háború alternatívája került előtérbe.

Anglia és a Monarchia oroszellenes háborújának terve és a terv feladása

1878. február 7-én a közös minisztertanács egy esetleges mozgósítás pénzügyi fedezetének kérdését tűzte napirendjére. A résztvevők: Ferenc József, Andrassy, Bylandt altábornagy, Beck vezérőrnagy és Freiherr von Hofmann közös pénzügyminiszter azonban a felvetett kérdésen túl az Oroszország elleni háborúval kapcsolatban is állást foglalt. Ferenc József egy gyors és nagy erővel végrehajtott balkáni hadműveletet szorgalmazott. Az volt a véleménye, hogy az angol flotta támogatásával az osztrák—magyar csapatok legyőzhetik a félszigeten tartózkodó orosz haderőt, s kiharcolhatnak egy, a Monarchia számára kedvező békét. Szerinte a gyorsasággal megakadályozható az orosz hadsereg visszavonulása saját területére, ahol az úttalan és élelemben szegény vidékeken a Monarchiára feltétlen kudarc várna, az elhúzódó háborúhoz pedig a hazai erőforrások elégtelenek. Az uralkodó a hadsereg teljes mozgósítását javasolta, hogy

⁸⁹ Beust an Andrassy. London. 29. Januar 1878. HHSStA MA PA England. Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.

⁹⁰ Andrassy an Beust. Wien. 31. Januar 1878. HHSStA MA PA England. Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.

⁹¹ Sir Henry Elliot an Andrassy. Wien, 31. Januar 1878. HHSStA MA PA England. Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.

⁹² Der Botschafter in Wien Graf zu Stolberg an Bülow. 12 Februar 1878. Die Grosse Politik, 2. Nr. 318.

kockázat nélkül törhessen a teljes győzelemre, és kérte a szükséges pénzügyi fedezet előteremtését. Az előkészületekből azonban ki akarta kapcsolni a parlamenteket, nehogy a hosszúra nyúló vita időt biztosítson a cári csapatoknak a megelőző támadáshoz. Ellenezte az európai konferencia összehívását is, amely véleménye szerint lehetőségeket teremt az orosz katonai ellenintézkedésekhez.⁹³

Bylandt a hadsereg teljes mozgósításához és háromhónapos fenntartásához összesen 310 millió Ft-ot igényelt, ebből a mozgósítás első napjára 80 milliót látott szükségesnek. A hatalmas összeg előteremtése parlamenti hozzájárulás nélkül lehetetlen volt. Andrássy a várható ellenállás miatt ki akarta kerülni a legislatívákat, vagy kizárólag védelmi célok hangoztatásával és erősen csökkentett pénzügyi fedezet indítványával akarta elnyerni beleegyezésüket. Indokolatlannak tartotta a teljes haderő mozgósítását (például az angol magatartástól függő Olaszországgal szemben), továbbá ügyelni akart arra is, hogy Oroszország ne érezze provokációnak az előkészületeket. A külügyminiszter ugyanakkor a gyors katonai előnyt biztosító hadjárat mellett foglalt állást. Úgy vélte, hogy a háború megkezdése után kényszeríteni lehet a parlamenteket a további kölcsönök megszavazására, majd végre lehet hajtani a teljes mozgósítást.

A közös pénzügyminiszter a résztvevőknek reális képet adott a Monarchia korlátozott cselekvési képességéről. Közölte, hogy a 310 milliót fedezettel rendelkező és fedezetlen kölcsönből kellene előteremtenie. Az előbbihez igénybe veheti a közös állami tulajdonú alapítványokat, közöttük a hadirokkantak és kórházak alapítványait, valamint egyéb aktívákat. Elzálogosításukkal mindössze 40—45 millió Ft-hoz tudna jutni. A fedezetlen kölcsön, illetve több bankjegy nyomása pedig a törvényben megszabott 412 milliós határon felül csak parlamenti hozzájárulással, új törvény megszavazásával érhető el. A fedezetlen kölcsön felvétele ezért nehezebb, mint a másiké. Közölte, hogy ugyanakkor a Monarchia osztrák részének 1878 elején 80 millió Ft, magyar részének pedig 150 millió Ft az adóssága. Hofmann csak egy megoldást látott elképzelhetőnek: adja Ausztria—Magyarország a háborúhoz a hadsereget, Anglia a pénzt. 30 millió fontot kért a mozgósítás első három hónapjához. Az volt a véleménye, hogy a parlamenti képviselők könnyebben elfogadják a háborút, ha nem a Monarchia fizeti, később pedig megszavazzák a fegyveres harc folytatásához szükséges összegeket.⁹⁴

1878 januárjában azonban Andrássy már puhatólózott az angol kormánynál, hogy megtudja: milyen pénzügyi terheket hajlandó vállalni az osztrák—magyar hadsereg balkáni alkalmazása esetén. A válasz úgy hangzott, hogy csak egy kölcsöngaranciáról lehet szó, akkor, amikor a Monarchia hadbalépésével, vagy legalább a közös akcióra vonatkozó kötelezettségével bizonyította be eltökéltségét.⁹⁵ A külügyminiszter azonban el akarta kerülni, hogy a Monarchia egyedül sodródjon bele a háborúba, amelynek katasztrofális kihatásai előre láthatók voltak. A résztvevőknek ezért azt javasolta, hogy csökkentett pénzügyi fedezetről és a békelétszámú hadsereg előkészítéséről hozzanak határozatot, amellyel bizonyítani tudják Anglia felé az eltökéltséget, elkerülhetik a delegációk és a parlamentek hosszadalmas vitáját, valamint a híre reagáló Oroszország ellenintézkedéseit. Ezzel a lépéssel ugyanakkor felhívják a brit kabinet figyelmét

⁹³ HHStA Protokoll des abgehaltenen Ministerrathes für gemeinsame Angelegenheiten. Wien, 7. Februar 1878. OL W. 1026. dob. (A továbbiakban — Protokoll)

„Jeder Tag, um welchen unsere Mobilisierung später kommt, ist ein Gewinn für Russland; jeder Tag der Conferenzverhandlungen kommt seiner militärischen Position zu Gute”. Uo.

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ Beust an Andrássy. London. 23. Januar 1878. HHStA MA PA England. Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.

azokra az akadályokra, amelyek a háborúhoz szükséges összegek előteremtésében felmerülhetnek, s amelyek megakadályozzák a harc azonnali vállalását. A megfogalmazásban benne volt a közös, angol katonai és pénzügyi támogatással vívott háborúra való készség, de a visszavonulási lehetőség is angol tartózkodás esetén. A minisztertanács 30 millió font fizetésétől és a brit flotta alkalmazásától tette függővé az oroszellenes katonai fellépést.⁹⁶

A hadművelati tervező munka az uralkodó 1878. január 15-i utasítása alapján már korábban megkezdődött, és a konferencia idején teljes lendülettel folyt. A Monarchia vezérkari főnöke február 12-én terjesztette elő Ferenc Józsefnek elképzeléseit az Oroszország elleni támadásról, amely lényegében már 1877. május 22-én megszületett, s csak az új politikai és katonai viszonyokra kellett alkalmaznia.

Schönfeld altábornagy abból indult ki, hogy amíg az oroszok kaukázusi hadserege Ázsiában, déli és keleti hadserege a Balkánon van lekötve, addig az osztrák—magyar határ és Pétervár között állomásozó gárda-, északi- és tartalék hadserege nem indíthat offenzívát a Monarchia ellen. Figyelembe vette azt is, hogy Olaszország magatartása változatlanul bizonytalan, ezért délnyugaton óvatossági rendszabályokra van szükség. Javasolta, hogy Galiciában három hadsereg, összesen 28 gyalog és 5 lovas hadosztály vonuljon föl. Az erők nagyobb része biztosítson védelmet Krakkó és Lemberg között a mögöttük felsorakozó egy hadseregnek, amely a Lemberg—Csernovice közötti, napi 30 szerelvény, azaz egy hadosztály szállítására alkalmas vasút segítségével déli irányú felvonulást kezdene meg. A támadó csoport célja: előrenyomulni a Pruttól a Dunához a félszigeten tartózkodó orosz csapatok ellen. A hadművellet támogatására Erdélyből egy hadtestet (négy hadosztály és egy lovasdandár), Románia és Szerbia határától pedig ugyancsak egy hadtestet (négy hadosztály) tervezett bevetni. Schönfeld azért utasította el az erők erdélyi összpontosítását, mert a kis kapacitású keleti vasút csak utánpótlás szállítására volt alkalmas, a Kárpátokon átvezető hágókat pedig elégtelennek tartotta hadosztálynál nagyobb erők működtetéséhez. A támadást biztosító hadseregek támogatására, Krakkó, Przemysl és Olmütz védelmének megerősítésére a minimális garnizonokon kívül egy-egy hadosztályt, valamint a Monarchia területéről összevont, nagy mennyiségű erődítérséget látott szükségesnek. Olaszországgal szemben csak öt hadosztályt és a tiroli lövészeket kívánta felsorakoztatni, hogy kerüljön minden provokációs látszatot.

Az Oroszország elleni háborúra összesen a következő erőket tervezte: Galiciában 370 000 gyalogost, 36 600 lovas és 1160 löveget, Erdélyben 40 000 gyalogost, 2400 lovas, 112 löveget, a déli határon pedig 51 000 gyalogost, 1800 lovas és 112 löveget. Olaszországgal szemben elégnék tartott, 95 000 gyalogost, 3000 lovas és 240 löveget.⁹⁷

Anglia Földközi-tengeri flottájához ekkor 13 pánccelos és 12 egyéb hajó tartozott 6000 főnyi legénységgel és 116 ágyúval, amelyek többsége a Szmirna közelében fekvő Besika-öbölben horgonyzott.⁹⁸ Ugyanitt 9000, Máltán pedig további 4000 tengerészgyalogos állomásozott.⁹⁹ A brit kormány, szárazföldi hadserege gyengesége miatt, reális számítások szerint mindössze 70 000 angol és 15 000 indiai katonát tudott csak a balkáni hadszíntérre vonultatni.¹⁰⁰

96 L. a 91. sz. jegyzetet.

97 KA MK 69—1/21 ex 1877. és KA MK Separat Faszikel 75. Nr. 8.

98 Rüstow: i. m. 640—641. o.

99 Beust an Andrassy, London, 25. Januar 1878. HHStA MA PA England, Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.

100 Sosnosky: i. m. I. k. 168. o.

A szövetségesként számításba vehető török hadsereg februárban gyakorlatilag megsemmisült. Nagy része fogságba esett, vagy szétszóródott. Csak Várna és Sumla falai mögött tartózkodott összesen 23 000 fő, 84 löveggel. Oszmán pasának április közepére sikerült ugyan a hadsereget újjászerveznie, de az oroszokkal szemben a Balkánon és Ázsiában összesen alig több, mint 130 000 fő felett rendelkezett.¹⁰¹

A félszigeten jelentős létszámú orosz erők állomásoztak. A Balkán hegységtől északra öt hadtest állt, mintegy 110—120 000, Konstantinápoly előtt ugyan csak öt hadtest, valamint további négy gyaloghadosztály, 160—170 000 fővel. Az osztrák—magyar határon egy hadtest tartózkodott, 73 000 fővel.¹⁰² A balkáni orosz szövetségesek közül Románia több mint 50 000 katonával, Szerbia pedig, amely a törököktől 1876-ban súlyos vereséget szenvedett, orosz segítség ellenére is alig 35 000 fővel rendelkezett. Montenegró minden 16 és 60 év közötti népfölkelő bevonultatásával mindössze 26 000 harcost tudott kiállítani.¹⁰³ A fő erőket képező orosz hadsereg harcértéke azonban a háborúban erősen lecsökkent, igen magas volt a sebesültek és betegek száma, az orosz utánpótlás gyakorlatilag nem volt képes megoldani az ellátás óriási feladatait, s ezért reális elképzelésnek tekinthető az osztrák—magyar—angol—török erők balkáni győzelme, elsősorban a szárazföldi és a tengeri utánpótlási vonalak elvágásával. Bulgária lakossága természetesen segítségére sietett volna felszabadítóinak. A bulgár hadsereg 1878 kora tavaszán azonban még nem rendelkezett jelentős erővel, elsősorban az orosz hadsereg soraiban harcoló néhány ezer önkéntesre lehetett számítani. Közel áll az igazsághoz Albrecht főherceg korábbi, 1876 novemberében megfogalmazott véleménye, aki szerint egy gyors hadjáratot követő kedvező béke csak az osztrák—magyar—orosz ellenségeskedések kezdete lehet, Angliára pedig aligha lehet számítani. Az abszolút túlerőben levő orosz szárazföldi hadsereg, óriási tartalékaival, kitűnő manőverezésképességével és jól képzett tábornokaival, a Monarchiát félig átkaroló stratégiai helyzetével kezében tartja a döntést, és az osztrák—magyar csapatoknak nincs hova visszavonulniuk.¹⁰⁴

Az osztrák—magyar kormány állásfoglalásának hírére az angol kabinet továbbra is óvatosan kezelte a háborúban való közvetlen részvételt, a pénzügyi támogatás kérdésében pedig ellenjavaslattal élt. Derby február 8-án utasította a flotta parancsnokát, hogy a szultáni engedély mellőzésével négy hajóval hatoljon át a Dardanellákon. A szorosot védő török erőd parancsnoka azonban követelte az engedélyt és feltartóztatta a rajt. Angol sürgetésre a következő napokban a francia és olasz kormány megparancsolta a flottáiknak, hogy csatlakozzanak az angolokhoz. Ausztria—Magyarország is a Dardanellákhoz vezényelte a közelben tartózkodó hadihajóit. A négy hatalom áthaladási engedélyt követelt a Portától, amelyet az — orosz nyomásra — megtagadott. Derby éles hangú jegyzéket küldött Konstantinápolyba, de harciassága mögött ekkor csak a hadihajók és a Besika-öbölben, illetve a Máltán tartózkodó tengerészgyalogosok álltak. A külügyminiszter azonban tudta, hogy a szultán a tiltakozáson kívül semmilyen akadályt nem állít az áthaladás elé, az éles hangú jegyzékkel ugyanakkor igazolja magát Sándor cár előtt. A tüntetés jellegű angol felvonulás február 12-én újra megkezdődött. Ütközben hóvihar tört ki, és két hajó zátonyra

101 Rüstow: i. m. 667. és 672. o.

102 Uo. és Alfred Krauss: Lehren aus dem Russisch-türkischen Kriege. 1. Heft. Wien, 1903. 33. o.

103 Der Russisch-türkische Krieg 1877—1878 Band I. 62., 65—67. o.

104 Albrecht: Aphoristische Betrachtungen zur augenblicklichen Lage. KA MK Separat Faszikel 70. Nr. 59.

105 Beust an Andrassy. London, 11. Februar 1878. HHStA MA PA England. Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.; Rüstow: i. m. 644—646. o.

futott. A raj csak február 15-én jutott át akadály nélkül a Dardanellákon, és horgonyt vetett a Boszporusz közelében. Válaszul az orosz hadsereg alakulatai átlépték a fegyverszüneti vonalat, megközelítették Konstantinápolyt és Gallipolit.¹⁰⁵ Az angol és az orosz kormány azonban ügyelt az összeütközés elkerülésére. Sűrű táviratváltások után megegyeztek abban, hogy Anglia nem szállít partra csapatokat a Dardanellák egyik oldalán sem, Oroszország pedig visszatér a fegyverszüneti vonalak mögé.¹⁰⁶

A négy hajó manőverével párhuzamosan Beaconsfield rá akarta venni Andrásyt a Monarchia haderejének mozgósítására, de csak arra tett ígéretet, hogy kormánya garanciát nyújt egy kölcsönhöz, és közbenjár a City bankjainál a legelőnyösebb feltételek megadása érdekében. A mozgósítás pénzügyi terheit csak így volt hajlandó vállalni. Tudta azonban, hogy a kialakult balkáni helyzetben a Monarchiának alig van más választása, mint a hadsereg bevetése, ezért diplomáciai nyomással akarta kierőszakolni az osztrák—magyar—orosz háborút. Közölte, hogy csak akkor tartja magát az augusztus 14-i megállapodás hét pontjához, ha a Monarchia egyértelműen oroszellenes lépésre határozza el magát. Ellenkező esetben Anglia közvetlenül Oroszországgal törekszik megegyezésre, amelynek Egyiptom birtoklása és a Dardanellák használata az ára.¹⁰⁷

Az osztrák—magyar vezetésnek döntenie kellett, hogy milyen módon biztosítja a soknemzetiségű állam fennmaradását. A déli határ mentén új balkáni erőviszonyok rajzolódtak ki. Különösen Nagy-Bulgária léte jelentett veszélyt Ausztria—Magyarországra, részben egy erős, a környező népekre vonzást gyakorló állam orosz orientációjával, részben a Monarchia népeire várható hatásával. A Balkánon jelentős létszámú orosz hadsereg állt, a despotikus feudális függés alól felszabadult keresztény bulgár tömegek védelmezőjeként, általános rokonszenvtől körülvéve. A soknemzetiségű Monarchiának a veszély elhárítására szét kellett szakítania az orosz és a délszláv szövetséget, amelynek eléréséhez ki kellett vonultatnia az orosz hadsereget a Balkánról, és meg kellett akadályoznia Nagy-Bulgária létrejöttét.¹⁰⁸ Megoldásként az oroszellenes háború, vagy az európai hatalmaknak a kialakult helyzetet revideáló konferenciája kínálkozott. Anglia azonban tartózkodott a katonai fellépéstől, és csak kölcsön formájában volt hajlandó vállalni az osztrák—magyar haderő alkalmazásának terheit.

Az osztrák—magyar vezetés felülvizsgálta és elvetette a támadó háború alternatíváját. A döntést elsősorban az angol tartózkodás, valamint belpolitikai okok befolyásolták. Az orosz—osztrák—magyar katonai erőviszonyokat figyelembe véve Anglia fegyveres támogatása nélkül a Monarchia nem számíthatott sikerre. A teljes mozgósítást a pénzügyi segély hiánya akadályozta. A háború belpolitikai fogadtatása is kedvezőtlennek látszott. A magyar uralkodó osztályok valamint az oroszellenes lengyelek vezetői helyeselték, a kormányzó osztrák—német liberális párt, továbbá a csehek és délszlávok politikai állásfoglalását irányító körök elleneztek gondolatát, sőt kétségbevonták szükségességét

106 Beust an Andrassy. London. 20. Februar 1878. HHStA MA PA England. Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.

107 Beust an Andrassy. London. 11., 16. Februar 1878. HHStA MA PA England Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.

Beust an Andrassy. London. 12. Februar 1878. HHStA MA PA England. Fasc. VIII. 170. OL W. 1576. dob.

108 *Diószegi*: Ausztria—Magyarország és Bulgária a San Stefano-i béke után. I. m. 8—9. o.; *Diószegi*: Hazánk és Európa. I. m. 258—259. o.

is.¹⁰⁹ A katonai vezetés legtekintélyesebb része, Albrecht főherceggel az élen, ugyancsak ellenezte a háborút.¹¹⁰

1878. február 24-én a koronatanács hozta meg a döntést. Még aznap több osztrák és magyar miniszter bevonásával közös minisztertanácsi ülés zajlott le, amelyen Fereñc József a birodalom gyenge anyagi teherbíró képességére hivatkozva bejelentette, hogy le kell mondani a hadsereg teljes mozgósításáról. Andrásy és Tisza Kálmán magyar miniszterelnök hiába érvelt a Monarchia létét fenyegető orosz veszéllyel, a balkáni győzelmet ígérő kedvező lehetőségével, a ciszlajtán miniszterek tagadták a veszély realitását, és mint kisebbik rosszba, csak Bosznia, Hercegovina megszállásába egyeztek bele. A résztvevők megállapodtak abban, hogy a Monarchiának az európai konferencián kell kiharcolnia a kialakult balkáni viszonyok megváltoztatását. Ugyanakkor elhatározták, hogy felhatalmazást kérnek a delegációktól 60 millió Ft kölcsön felvételére, amellyel egy hadtest három hónapig, fél hadsereg pedig néhány hétig fegyverben tartható. Az volt a véleményük, hogy ezzel az összeggel fedezhető a hadtest boszniai és hercegovinai bevonulásának költségei, illetve átmenetileg biztosítható 400 000 fő mozgósítása, ha Oroszország szánna el magát ellenszavazásra. Védelmi háború esetén pedig a parlamentnek rövid idő alatt megszavazzák a teljes mozgósításhoz szükséges összegeket. A minisztertanács felszólította Andrásyt, hogy addig halogassa az európai konferencia megnyitását, amíg a 60 millió rendelkezésre nem áll.¹¹¹

A közös minisztertanács március 7-én és 12-én ismét ülést tartott, hogy megvitassa a delegációknak adandó magyarázatot a rendkívüli hitelről, illetve a 60 millió Ft fedezetének lehetőségeiről. A résztvevők mindkét ülésen a boszniai és hercegovinai okkupáció tervének eltitkolását hangsúlyozták, elsősorban a ciszlajtán delegáció várható ellenállása miatt. Megegyeztek abban, hogy csak általánosságban beszélnek a Monarchia érdekei védelméről, illetve olyan előre nem látható eseményekről, amelyek „esetleg” szükségessé tehetik a hitel felhasználását. A 60 millió Ft-os igény fedezetének lehetőségeit Hofmann közös-, Sisino de Pretis osztrák- és Széll Kálmán magyar pénzügyminiszter borúlátóan ítélte meg. Mindhárman Ausztria—Magyarország kedvezőtlen anyagi helyzetére, a pénzpiacnak a mozgósítási szándékot követő elzárkózására hivatkoztak, és javasolták, hogy kerüljék el a fedezet felvetését, csak a rendkívüli hitel megszárazását kérik a delegációktól. Így kivédhetik az elutasítást. A résztvevők a javaslattal egyetértettek. Tudták, hogy a Monarchiának határozottságot kell mutatnia az európai konferencia összehívása előtt balkáni céljai eléréséhez. Egy belpolitikai kudarc ezt megkérdőjelezné.¹¹²

A miniszterek aggodalma nem volt alaptalan. A magyar delegáció a hitel kérésével könnyebben egyetértett, mint az osztrák fél tagjai. A ciszlajtán delegáció költségvetési bizottsága március 12-én csak 11:10 arányban szavazta meg a hitelt, úgy, hogy a szavazástól hivatalból tartózkodó elnök ellene foglalt állást.

¹⁰⁹ HHStA Protokoll Wien, 24. Februar 1878. OL 1026. dob.; *Diószegi: Hazánk és Európa. I. m. 258. o.*

Andrassy a háborúellenes hangulatot február 20-án, a ciszlajtán delegáció 15 vezető politikussal folytatott beszélgetésen kipuhította. *Zachar József: Az osztrák—német liberális mozgalom (Alkotmánypárt) és a politikai hatalom 1861—1881. Kandidátusi értekezés. 1976. 374. o.*

¹¹⁰ Vö. a 102. jegyzettel. Albrecht főherceg a Szent Szövetség hagyományaiból kiindulva azt a véleményt is hangoztatta, hogy az orosz barátság védelmet nyújt a Monarchiának a trón és ciltár elleni szocialista, nacionalista, liberális-demokrata és antiklerikális ésszeesküvésekkel szemben. Albrecht 1877. február 25-i levele Beckhez. (KA MK Separat Faszikel. 77 ex 1877.) Hasonló, valamint katonapolitikai okok miatt 1878 elején ellenezte az Oroszországgal szembeni háborút. *Albrecht: „Politische Betrachtungen”*. HHStA Albrechtsches Familienarchiv. Mikrofilmrolle 5. *Idézi Holzer: i. m. 83—86. o.* Beck vezérőrnagy állítólag egyenesen szerencsétlenségnek nevezte a háborút. *Edmund Glaise-Horstenau: Franz Joseph Weggefährte. Zürich, Leipzig. Wien. 1930. 199. o.*

¹¹¹ HHStA Protokoll Wien, 24. Februar 1878. OL 1026. dob. A koronatanácsban meghozott döntésről ez a jegyzőkönyv tudósít.

¹¹² HHStA Protokoll Wien, 7., 12. März. 1878. OL 1026. dob.

Március 20-án a kormány végre megkapta a delegáció hozzájárulását is 39:20 arányban.¹¹³

Az 1878. március 3-i, San Stefano-i békében Oroszország diktálta a feltételeket, és megadta a lehetőséget Bulgária önálló nemzeti létéhez. Az új állam területéhez tartozott a Duna és a Balkán közötti részen kívül a hegységtől délre fekvő Kelet-Rumélia és Macedónia is. Románia, Szerbia és Montenegró teljes függetlenséget, Bosznia és Hercegovina autonómiát kaptak. Oroszország megszerezte magának Besszarábiát, valamint 300 millió rubel hadisarcot követelt a török kormánytól. A Porta csak Albániában, Boszniában, Hercegovinában és Thesszáliában őrizte meg fennhatóságát, de a Konstantinápolyból a Nyugat-Balkánhoz vezető útvonalait elvágta az új Bulgária. Stratégiai jelentőségű összeköttetését csak a szaloniki kikötőből a novibazári szandzsákban fekvő Mitrovicáig vezető vasúttal tudta biztosítani.

A béke az európai országok beleegyezése nélkül született. A kormányok többsége ezért kedvező fogadtatásban részesítette Andrásynak a nemzetközi jogra hivatkozó javaslatát, hogy az oszmán birodalommal kapcsolatos kérdéseket nemzetközi kongresszuson oldják meg.¹¹⁴ Anglia kezdetben megtagadta részvételét, mert a San Stefano-i béke valamennyi pontját elfogadhatatlannak tartotta, és revízióját követelte, míg Oroszország csak az európai érdekekkel összefüggő kérdéseket akarta napirendre tűzteni, és Bulgária határaitól például nem volt hajlandó vitatkozni.¹¹⁵ Lord Derby lemondása, majd Lord Salisbury külügyminiszterré történő kinevezése után az angol kormány végül elfogadtatta az orosz kabinettel az egész San Stefano-i béke megvitatását, s részvétele elől elhárultak az akadályok.¹¹⁶ Bismarck nem látta szívesen ugyan Oroszország visszaszorítását, mégis beleegyezett a kongresszus megtartásába, és egyetértett berlini színhelyével is. Később pedig a nagyhatalmak között kitűnő közvetítőnek bizonyult. Franciaország 1878-ban még ritkán kísérelte meg saját irányvonala kialakítását, külpolitikáját inkább Angliához igazította. Ebben szerepet játszott az is, hogy új zsákmányát, Tuniszt, még nem érezte biztonságban. Romániára és Görögországra veszélyt jelentett az erős szláv állam, Bulgária, továbbá a San Stefano-i békével megnagyobbított Szerbia és Montenegró léte, ezért elfogadták a revízió gondolatát. A három utóbbi állam nemzeti érdekeivel ellenkezett a kongresszus összehívása, de Délkelet-Európa térképének átrajzolásába nem szólhattak bele. Olaszország sem látta szívesen a balkáni viszonyok újrendezését, amit elsősorban az osztrákellenes politika, továbbá az Albánia megszerzésére vonatkozó, az oszmán birodalom veresége után reálisnak tűnő igény idézett elő. Oroszország az európai egyetértés előtt kénytelen volt meghajolni. Törökország konzervatív államférfiai és vallási vezetői egy talpalatnyi földet sem akartak kiadni a Porta kezéből. Londonnal kötendő katonai szövetségben bíztak, Anglia hadbalépésétől várták az elvesztett területek visszaszerzését. A másik csoportot a reálpolitikára hajló török politikusok alkották, akik Safvet pasa nagyvezér vezetésével menteni akarták, ami még megmaradt. Ehhez a kongresszus lehetőséget kínált.¹¹⁷ Salisbury kinevezése után az első csoport reményei szertefoszlottak.

Az osztrák—magyar külpolitika a kongresszustól elsősorban a balkáni orosz befolyás és a délszláv népek nemzeti mozgalmainak visszaszorítását, valamint Bosznia és Hercegovina megszerzését várta. Andrásy nagyjából hasonló tartalmú üzenetet küldött a brit, a német és a török kormánynak, s érvelésével meg

113 Zachar: i. m. 576—577. o.

114 Die grosse Politik, 2. Nr. 339.

115 Die grosse Politik, 2. Nr. 372. Beust an Andrassy. London, 2. April 1878. HHStA. MA PA England. Fasc. VIII. 170. OL W. 38. dob.

116 Die grosse Politik, 2. Nr. 378., 428., 430.

117 Novotny: i. m. 45—47. o.

kívánta nyerni őket javaslatai elfogadására. A külügyminiszter nem ellenezte Bulgária önálló létét. Területét azonban erősen csökkenteni akarta, hogy megakadályozza a délszláv népekre gyakorolt hatását. Az oszmán birodalmat ugyanakkor meg akarta erősíteni Bulgária déli része visszacsatolásával, hogy a törökök a Balkán keleti felén meggátolják az orosz befolyás növekedését, meg tudják védeni Konstantinápolyt és a szorosokat, továbbá stratégiai utakkal rendelkezzenek a Balkán nyugati részén fekvő tartományok felé, az ottani nemzeti mozgalmak elfojtása érdekében. Andrassy Bosznia és Hercegovina megszerzését célzó érvelésében a tartományon belüli tarthatatlan viszonyokra, a megismétlődő felkelésekre, a Dalmáciát a szárazföld felől fenyegető szláv előnyomulásra, elsősorban Szerbia és Montenegro aspirációira hivatkozott, amelyek a Monarchia katonai, politikai és kereskedelmi érdekeit veszélyeztetik.¹¹⁸

Andrassy érvelésében természetesen voltak részgazságok. Lényegében azonban nem tért ki a Monarchia nagyhatalmi helyzetét erősítő hódító külpolitika okaira, a tartomány birtoklásának katonai jelentőségére, amelyből politikai és kereskedelmi előnyök húzhatók. A keskeny és hosszú Dalmácia védelme valóban nehéz feladat volt. A tengerparton 450 km, szárazföldön 300 km hosszú határ biztosításához mind az osztrák—magyar flotta, mind a kevés számú erőd elégtelennek tűnt, utánpótlási vonalak pedig gyakorlatilag nem léteztek. Dél-Dalmáciát például két török enklávé választotta el a középső résztől, és a montenegrói hegyektől uralt Cattarót csak megerősített kikötő védte. Amíg az oszmán birodalom meg tudott birkózni a nemzeti mozgalmakkal, addig a Portával jó viszonyt fenntartó Monarchia biztonságban érezte a keskeny partszakaszt. A keleti válság, majd a törökök plevnai veresége gyors és Ausztria—Magyarországra kellemetlen stratégiai változásokat vetített előre a Balkán nyugati felén, amelyek katonailag nemcsak Dalmáciát, hanem Horvátországot és Krajnát is fenyegették. Szerbia, Montenegró, a gyakorlatilag független Bosznia és Hercegovina együttesen olyan erőt képviselt, amely egyaránt képes volt az utánpótlási vonalakat nélkülöző Dalmácia lerohanására, illetve Bosznia ÉNy-i kiszögellésétől a Monarchia elleni veszélyes támadásra, különösen akkor, ha utóbbi akár Orosz-, akár Olaszországgal háborúba keveredett.

A tartomány elfoglalásával azonban a korábbi, az Antivari-i öböltől a Drina torkolatáig húzódó határ csaknem felére csökkent. Megszűnt Dalmácia kiszolgáltatottsága. Szerbia és Montenegró a kétoldali átkarolással könnyen támadható, így politikailag jobban befolyásolható országgá vált. Elérhető közelségbe került a szerbiai nisi medence, ahonnan Belgrád, a Morava völgyön át Szófia—Konstantinápoly, illetve a Vrajnán keresztül Pristina—Szaloniki felé vezettek nagy kereskedelmi, egyben fontos katonai utak. Szarajevóból könnyen el lehetett jutni Novibazáron át Mitrovicáig, a Szalonikiból kiinduló vasút végállomásáig. A dalmát tengerparti erődök utánpótlása a Neretva völgyében, vagy a Verbasztól Livnón keresztül vezető utakon megoldottá vált. Így a Monarchia Bosznia, Hercegovina, a novibazári szandzsák és a nisi medence birtokában nemcsak a Balkán nyugati fele fölött rendelkezhetett, hanem kedvező stratégiai helyzetre is szert tett a félsziget más területei elleni offenzívához.¹¹⁹

Andrassy 1878 áprilisában jelentős engedményt tett a német kormány támogatásának biztosítására, hogy megkönnyítse Bosznia és Hercegovina megszerzését. Elfogadta I. Vilmosnak az 1866-os prágai béke revíziójára tett javaslatát, és Ferenc József hozzájárulásával átengedte Schleswig északi részét Németországnak. A támogatásnak csak egy feltétele volt, hogy a német külpolitika ne kény-

¹¹⁸ Andrassy an Károlyi Wien. 13. April 1878. Andrassy an Beust. Wien. 14. April 1878. HHStA Botschaftsarchiv. Karton 534. OL W. 1425. dob.

¹¹⁹ KA MK Sep. Fasc. 42. Nr. 18., 20.

szerüljön az Oroszországgal való szakításra.¹²⁰ Az osztrák—magyar és a brit kabinet közötti kapcsolatok február végén erősen lehültek, amikor a Monarchia elvetette az Oroszország elleni háború tervét. A kongresszus előtt azonban a kölcsönös érdekek közeledésre készítették őket — ebben a német diplomácia is segítséget nyújtott —, és Lord Salisbury támogatásáról biztosította Andrásst Bosznia és Hercegovina elfoglalásához.¹²¹

A berlini kongresszus 1878. június 13-án ült össze hét ország 20 küldöttjének részvételével. Az elnöklő Bismarck gyors tempót diktált, egy hónap alatt 20 ülést vezetett le, s ezzel megakadályozta az orosz és a török halogató taktika érvényesülését. A napirenden lényegében két fő téma szerepelt. Bulgária határai, illetve a Bosznia és Hercegovina feletti uralom kérdése. Az első napirendi pont tárgyalása közben a török küldöttek igen merev álláspontot foglaltak el a túlnyomóan keresztények lakta Bulgária kérdésében. Magatartásukra befolyást gyakorolt az orosz túlsúlytól való félelem, a védekezés kényszere, és ez megkönnyítette Németország, Anglia és a Monarchia államférfiainak együttműködését Bosznia és Hercegovina birtoklásának kérdésében.¹²²

Június 25-én, a tartomány helyzetéről folytatott vita előtt Andrassy és Lord Salisbury megegyezett a megszállásról szóló javaslat felvetése módjában is. Az angol külügyminiszter felajánlotta Bosznia és Hercegovina annexióját is Andrassynak, aki a lehetőséget belpolitikai okok miatt elutasította. Az annexált tartománynak a dualizmus rendszerében államjogilag a magyar korona országaihoz kellett volna tartoznia. A megszállás költségei a két fél közötti quota alapján 70%-ban azonban a ciszlajtán országrészt terhelték volna, amellyel szemben az ellenállás előrelátható volt. A délszláv terület és lakosság jelentős növekedése ugyanakkor erősítette volna a dualizmusra való törekvéseket. Andrassy továbbá ki akarta kerülni a Porta éles ellenállását is, továbbá meg akarta hagyni a lehetőséget a bosnyák lakosságnak, hogy maga kérje az annexiót.¹²³

Az 1878. június 28-i ülésen döntött el Bosznia és Hercegovina sorsa. Andrassy az oszmán uralom belső gyengeségével, a gyakori felkelések veszélyes hatásaival, a tartományi autonómia követelményeivel támasztotta alá a Monarchia érdekei védelmének szükségességét. Megoldásra azonban nem tett javaslatot. Ezután felszólalt Salisbury, aki kifejtette, hogy sem a gyenge oszmán birodalom, sem a kis szláv államok létrehozása nem segíti elő a balkáni ellentétek megoldását, a nyugalom fenntartását csak egy erős nagyhatalom, a Monarchia tudná biztosítani. Javasolta, hogy Bosznia és Hercegovina megszállását, közigazgatása felügyeletét Ausztria—Magyarország hajtsa végre. Az orosz küldött beleegyezett, csak Novibazár státusáról kért külön tárgyalást. A törökök ellenkeztek, az elnöklő Bismarck azonban nem vette tudomásul a véleményüket, és kimondta, hogy a kongresszus egyhangúan elfogadta Salisbury javaslatát.¹²⁴

A berlini megegyezés aláírására július 13-án került sor. A kongresszus eredményeképp Bulgária területe jóval kisebb lett, a Balkán-hegységtől délre fekvő rész visszakerült török fennhatóság alá, de autonómiát kapott. Románia, Szerbia, Montenegró független nemzeti államok maradtak. Boszniát és Hercegovinát a Monarchia okkupálhatta. A novibazári szandzsákban azonban csak helyőrségeket telepíthetett és az utakat ellenőrizhette.

120 Andrassy an Károlyi. *Aufhebung des Art. V. des Präger Friedens*. Wien, 13. April 1878. HHStA Botschaftsarchiv. Karton 534. OL W. 1425. dob.; *Die grosse Politik*, 2. Nr. 415.

121 *Die grosse Politik*, 2. Nr. 417.

122 *Novotny*: i. m. 55. és 57. o.

123 Andrassy 1878. június 19-i távirata Ferenc Józsefhez. *Novotny*: i. m. 97. o.

A tartományt a katonai vezetés 1875-ben közös katonai kormányzat alatt képzelte el, mint a katonai határőrvidéket. KA MK Sep. Fasc. 70. Nr. 52/2. Kállay Béni 1876-os javaslata szerint a közös minisztertanácsi felügyelet kizárná a két fél közötti surlódásokat. KA MK Sep. Fasc. 70. Nr. 59/2.

124 Andrassy 1878. június 28-i távirata Ferenc Józsefhez. *Novotny*: i. m. 103. o.

Andrássy tartott attól, hogy a bevonulás elé a bosnyák lakosság akadályokat fog gördíteni. Értesült arról, hogy Szarajevóban osztrákelenes mozgalom kezd kibontakozni, ezért gyors döntést akart elérni, hogy meggátolja a lakosságon belüli feszültség kiéleződését. Ügyelni akart azonban arra is, hogy a bevonulásnak ne legyen sem Portabarát, sem Portaellenes éle. Szerinte az előbbit Oroszország egy ellene irányuló szövetségnek fogná fel, és a Balkán újra politikai és katonai összejöttkötések szinterévé válna, utóbbi esetben pedig Törökország támasztana nehézségeket. A belpolitikában is nehézségek jelentkeznének, mert a birodalom parlamentjei elé kerülne a kérdés, és a szláv ellenzék, illetve a magyar közvélemény kormányellenes fellépését váltaná ki. A megoldást a békés bevonulástól, a bosnyák lakosság lojális magatartásától várta. Úgy vélte, hogy ez elérhető, ha az okkupáció jellege kihangsúlyozza a boszniai mohamedánok érdekeinek védelmét. Hajlandó volt ezért a meglevő társadalmi- agrár- és közgazgatási viszonyokat fenntartani. Szüksége volt azonban a Porta együttműködésére, hogy a lakosság idejében és a Monarchia szándékainak megfelelően kapjon tájékoztatást az okkupáció békés, mohamedánbarát céljairól.¹²⁵ A külügyminiszter ezért két órával a berlini szerződés aláírása előtt nyilatkozatot tett a török küldöttség vezetője, Karatheodoru pasa előtt, amelyben elismerte a szultán felségjogait Bosznia és Hercegovina fölött, továbbá az okkupáció ideiglenes jellegét. A két államférfi megegyezett abban, hogy a bevonulást előkészítő és megkönnyítő lépésekről az isztambuli osztrák—magyar követ, gróf Zichy Ferenc és a Porta megbízottai tárgyalásokat fognak folytatni.¹²⁶

Az okkupáció költségeire előterjesztett 60 milliós rendkívüli hitel június 8-án kapta meg a végleges parlamenti hozzájárulást. Ferenc József másnap parancsot adott az okkupációra kijelölt hadtest mozgósítására. A hadilétszámra felállított csapatoknak a 14. napon kellett elérniük a teljes menetkészletet, majd további 7—8 napra volt szükségük a déli határ menti összpontosítási körletek elfoglalásához. Az uralkodónak ugyanakkor meg kellett várnia a berlini kongresszus döntését is, s ezért július 5-ét jelölte ki első mozgósítási napnak.¹²⁷ A bevonulásra szánt, mintegy 78 000 fő a hónap végén készen állt feladata teljesítésére.

A török kormány megbízottai azonban késleltették a Zichyvel folytatott tárgyalásokat az okkupációt előkészítő és megkönnyítő lépésekről. Ezalatt a berlini kongresszus döntését elfogadó Portával szemben július 27-én felkelés robbant ki Szarajevóban, amelynek tömegbázisát a városi mohamedán polgárok képezték. A reguláris bosnyák katonák többsége csatlakozott a felkeléshez. Ideiglenes kormány alakult, amely kezébe vette a hódítókkal szembeni fegyveres ellenállás szervezését és vezetését. A mozgalom rövid idő alatt magával ragadta a tartomány mohamedán lakosságának jelentős részét, sőt a görögkeletiek között is támogatásra talált. Megközelítőleg 100 000, zömében irreguláris harcos vállalta a küzdelmet az ország megszállásának megakadályozására. Az osztrák—magyar csapatok július 29-én lépték át a határt, véres ütközetek során három hét alatt birtokba vették Szarajevót és a hozzá vezető legfontosabb utakat, de az ország elfoglalásáról, erőik gyengesége miatt, átmenetileg le kellett mondaniuk. A Monarchia vezetése egymást követő részleges mozgósításokkal mintegy 270 000 főt vonultatott fel Boszniában és Hercegovinában, de a döntő főlény megteremtése után is október 20-ig tartott a felkelők ellenállásának vég-

125 Andrássy an Orczy Béla. 10. Juli 1878. HHStA MA PA Bosnien und Herzegovina 1878. Hadi Levéltár (a továbbiakban — HL) 1802. dob.

126 Andrássy an Zichy. 15. Julius 1878. HHStA MA PA Bosnien und Herzegovina 1878. HL 1802. dob.

127 HHStA Protokoll Wien, 27. Junius 1878. OL W. 38. dob.; KA MK 69—118 ex 1878. HL 1799. dob.; Zachar: i. m. 578—579. o.

leges megtörése. Az osztrák—magyar hadsereg teljesítőképességére, a külpolitika eszközeként való felhasználhatóságára utal, hogy az okkupáció végrehajtásához micsoda hatalmas erőfeszítésekre volt szükség. E tapasztalatok alapján kimondható, hogy a néhány hónappal korábbi, Oroszország elleni háború jóval nagyobb kockázattal járt volna, mint azt a Monarchia vezetése vélte.

Ласло Бенце

ПОЛИТИКА АВСТРО-ВЕНГЕРСКОЙ МОНАРХИИ НА БАЛКАНАХ ПЕРЕД ОККУПАЦИЕЙ БОСНИИ И ГЕРЦЕГОВИНЫ

Резюме

Стремления к независимости христианских народов, угнетенных османской феодально-деспотической властью, в XIX веке переросли в последовавшие друг за другом вооруженные восстания. Успеху этой борьбы препятствовало отсутствие совместного выступления, что можно было объяснить неравенством между состоятельными слоями христианства, возглавлявшими борьбу с турками, противоречиями внутри многонационального населения, а также невыгодным положением, вытекавшим из территориальной расчлененности.

В то же время взаимно изолированные, разрозненные силы борцов против феодально-деспотического гнета могли использовать противоречия интересов европейских держав, связанные с распадом Османской империи: во-первых, они могли рассчитывать на поддержку России, стремившейся к завоеванию Константинополя.

Империя Габсбургов, а затем Австро-Венгерская монархия до 70-х годов прошлого столетия проводила протурецкую внешнюю политику, стремясь воспрепятствовать распространению югославянских народов к независимости на южных славян, проживающих на территории Монархии, но Австро-Венгрия не хотела перенять трудную роль обуздания освободительных движений на Балканах. В то же время хорошие отношения, сложившиеся с Портой, обеспечивали обладание трудно обороняемой, узкой Далмацией.

Русско-турецкая война 1877—1878 гг. предоставила возможность для ликвидации османского господства на Балканах, созданию и длительному сохранению независимых национальных государств. Своей победой Россия добилась сильной позиции на восточной половине Балканского полуострова и могла контролировать и морские проливы. В начале 1878 года Англия и Австро-Венгрия намеревались начать войну против России в целях ликвидации влияния успехов русских. Однако этот план расстроился вследствие отсутствия взаимодействия между двумя странами, а также по причине материальных и внутривнутриполитических трудностей Монархии.

Временное урегулирование отношений на Балканском полуострове было осуществлено на встрече великих держав в Берлине, где Монархия получила разрешение на оккупирование Боснии и Герцеговины. Эти провинции вместо Османской империи были оккупированы новым завоевателем, славившим ожесточенное сопротивление местного населения, в первую очередь мусульман.

László Bencze

DIE BALKAN-POLITIK DER HABSBURGER MONARCHIE VOR DER OKKUPATION VON BOSNIEN UND HERZEGOVINEN

Resümee

Am 19-ten Jahrhundert schlugen die Bestrebungen für die Unabhängigkeit der von der Osman-feudal-despotischen Herrschaft unterdrückten Völker in die nacheinander folgenden Aufstände um. Den Erfolg des Kampfes beschränkte der Mangel an dem gemeinsamen Auftritt, der mit den Ungleichheiten zwischen den, die Bewegungen führenden christlichen wohlhabenden Schichten, mit den Gegensätzen der vielvölker-Einwohnerschaft, weiter mit den, aus der gebieterischen Zergliederung stammenden Nachteilen zu erklären ist.

Zur selben Zeit vermochten die gegen die feudal-despotischen Kräfte Kämpfenden in ihrem von einander isolierten Kampf die mit der Auflösung des Osmanischen Reiches zusammenhängenden Interessengegensätze zwischen den europäischen

Mächten ausnützen; sie rechneten in erster Linie mit der Unterstützung des nach Verschaffung Konstantinopels bestrebenden Russlands...

Das Habsburger Reich, dann die Österreich-Ungarische Monarchie betrieb bis zu den 70-er Jahren ein türkenfreundliche Politik. Der Habsburger Staat strebte das Übergreifen der Unabhängigkeitsbestrebungen der südslawischen Völker auf die im Gebiete der Monarchie lebende südslawische Bevölkerung zu verhindern, aber wollte die schwere Rolle eines Unterdrückers der Bewegungen im Balkan nicht übernehmen. Gleichzeitig gewährleisteten die mit der Porte entstandenen guten Beziehungen den Besitz von der schmalen und schwer zu verteidigenden Dalmatien.

Der russisch-türkische Krieg 1877/78 gab eine Möglichkeit zum Aufhören der osmanischen Herrschaft im Balkan, zum Zustandekommen und dauerhaften Fortleben der unabhängigen Nationalstaaten. Russland gewann mit dem Sieg am örtlichen Teil des Balkans kräftige Positionen und kontrollierte auch die Meerengen. England und Österreich-Ungarn wollten am Anfang 1878 gegen Russland den Krieg erklären und führen um die Wirkung der russischen Erfolge zu eliminieren. Jedoch scheiterte der Plan wegen des Mangels der Zusammenarbeit zwischen beiden Staaten und der materiellen und innerpolitischen Schwierigkeiten der Monarchie.

Die Verhältnisse in der Balkanhalbinsel wurden vom Berliner Kongress der Grossmächte vorläufig geordnet, wo die Monarchie zu der Okkupation von Bosnien—Herzegovinen eine Genehmigung erhielt. Die beiden Provinzen wurden an Stelle des Osmanischen Reiches ein neuer Eroberer besetzt, gleichzeitig mit der Niederwerfung des Widerstandes der Bevölkerung, zunächst der Mohamedaner.